

Bağışlayan və mehriban Allahın adıyla

Əşhədu ən lə iləhə illəllah

Əşhədu ənnə Muhəmmədən Rasulullah

Əşhədu ənnə 'Aliyyən Vəliyyullah

Bu kitabı yazmaqda məqsədim Əhli-Beytə xidmət etməkdir. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

ƏRKÂNİ-ƏRÛZ

Səbəb, vətəd və fasilə

Səbəbin üç cür halı var:

Birinci halı - Yüngül səbəb

İkinci halı - Ağır səbəb

Üçüncü halı - Orta səbəb

Yüngül səbəb - Ərəb dilində bir hərəkəli və bir sakin hərfin birləşməsindən düzəlir.

Ağır səbəb - Ərəb dilində iki hərəkəli hərfin birləşməsindən düzəlir.

Orta səbəb - Ərəb dilində bir hərəkəli və iki sakin hərfin birləşməsindən düzəlir

Hərəkəli hərf - Azərbaycan dilində qısa sait səsi olan bütün hərflər hərəkəli hərf hesab olunur.

Nümunə: b + ə = bə (بِ) hərəkəli hərf

Sakin hərf - Azərbaycan dilində sait səsi olmayan hərflər sakın hərf hesab olunur.

Nümunə: b (ب) sakın hərf

Yüngül səbəbə misal:

bə (hərəkəli hərf) + d (sakin hərf) = bəd

Ağır səbəbə misal:

bə (hərəkəli hərf) + zə (hərəkəli hərf) = bəzə

Orta səbəbə misal:

də (hərəkəli hərf) + r (sakin hərf) + d (sakin hərf) = dərd

Qeyd: Dilimizdə bəzi sözlər var ki, üç hərfdən ibarət olur fəqət biz onu ərəb hərfləriylə yazmadığımız üçün üç hərfin üçün də kamil şəkil görə bilmirik və nəticə olaraq həmin sözləri yüngül səbəbə aid olan sözlərlə qarışdırmış oluruq. Buna səbəb həmin sözlərin tərkibində olan mədd hərfidir. Mədd hərfləri işləndikləri kəlmələrdə özündən gələn hərfin hərəkəsini uzadar, fəqət özü sakın olar. Elə buna görə də biz orta səbəbə aid olan sözləri yüngül səbəbə aid olan sözlərlə qarışdırmış oluruq.

Mədd hərfləri ərəb dilində üçdür:

1. Hərfi-əlif (ا) - â

2. Hərfi-yə (ي) - î

3. Hərfi-vav (و) - û

İndi gəlin, orta səbəbə aid tərkibində mədd hərfləri olan bir neçə nümunə söz yazaq.

Yâr (يَآ) gördüyünüz kimi yâr sözünün ərəbcə yazılışında yə hərfi (ي) fəthəlidir və ona qoşulan əlif məddinin (ا) üzərində heç bir hərəkə yoxdur və nəhayət sonda gələn ra (ر) hərfi də sakindir.

Deməli, bu qəbildən olan sözlər orta səbəb hesab olunur, çünki biz qeyd etdik ki orta səbəb bir hərəkəli və iki sakin hərfdən təşkil tapır. Nümunədə də hərfi-yə hərəkəlidir, məddi-əlif ilə hərfi-ra sakindir.

Ərəb grammatikasında mədd hərfləri (ي, و, ا) görünüşcə sakin hərflərə oxşasa da, onlara sakin hərf adı vermək qətiyyəən doğru deyil. Mədd hərflərinin funksiyası özündən əvvəlki hərfin hərəkəsini uzatmaqdır. Fəqət, əruz istilahında biz bunu sanki sakin hərfə bənzəyir kimi təqdim edirik ki, əruzsevərlər məsələni daha rahat başa düşsünlər. Yəni, mədd hərfi öz-özlüyündə hərəkəsizdir, amma ritmik funksiyası ona xüsusi status verir.

Qeyd: Ərəb grammatikasında mədd hərfi sakin hesab olunmaz, amma əruz istilahında funksiyasına görə sanki sakin kimi qəbul olunur.

Diqqət etməli olduğumuz bir məs'ələ də var ki, Azərbaycan əlifbasının qrafikasına tabe olan, orta səbəbə aid olan bə'zi sözlər var ki onların tərkibində nə iki sakin hərf olur, nə də mədd hərflərdən biri olur, lakin onların birinci sakin hərfi ərəb dilinə mənsub olan boğaz hərfi hesab edilən əyn (ع) hərfiyə ifadə olunur. Bizim dildə bu növ sözlərin tərkibindəki əyn hərfi apastrof işarəsiylə göstərilir. Gəlin bir nümunəylə siz əruzsevərlərə bu məs'ələni daha da açıq şəkildə təqdim edək.

Zə'f (زَعْف) gördüyünüz kimi zə'f sözünün ərəbcə yazılışında zə hərfi (ز) fəthəlidir və ondan sonra gələn əyn (ع) hərfiylə fə (ف) hərfi sakindir. Baxmayaraq ki, əyn hərfi bizim əlifbamızda mövcud deyil, bu hərfi apastrofla ifadə etdiyimizi dəlil göstərərək bu növ' sözləri də orta səbəb olaraq təqdim etməliyik.

Vətədin üç cür halı var:

Birinci halı - Yanaşı vətəd

İkinci halı - Aralı vətəd

Üçüncü halı - Cəm' vətəd

Yanaşı vətəd - Ərəb dilində iki hərəkəli və bir sakın hərfin birləşməsindən düzəlir.

Aralı vətəd - Ərəb dilində bir hərəkəli bir sakın və bir hərəkli hərfin ardıcıl birləşməsindən düzəlir. Sanki bir sakın hərflər iki hərəkəli hərflər bir-birindən ayırdığı üçün bu rüknümüzün adı aralı vətəd adlandırılıb.

Cəm' vətəd - Ərəb dilində iki hərəkəli və iki hərəkəsiz hərfin birləşməsindən düzəlir.

Yanaşı vətədə misal:

kə (hərəkəli hərflər) + də (hərəkəli hərflər) + r (sakın hərflər) = kədər

Aralı vətədə misal:

sə (hərəkəli hərflər) + h (sakın hərflər) + nə (hərəkəli hərflər) = səhnə

Cəm' vətədə misal:

dü (hərəkəli hərflər) + rü (hərəkəli hərflər) + s (sakın hərflər) + t (sakın hərflər) = dürüst

Fasilənin üç cür halı var:

Kiçik fasilə - Ərəb dilində üç hərəkəli və bir sakın hərfin birləşməsindən düzəlir.

Böyük fasilə - Ərəb dilində dörd hərəkəli və bir sakın hərfin birləşməsindən düzəlir.

Ən böyük fasilə - Ərəb dilində beş hərəkəli və bir sakın hərfin birləşməsindən düzəlir.

Kiçik fasiləyə misal:

xə (hərəkəli hərf) + bə (hərəkəli hərf) + ri (hərəkəli hərf) + n (sakin hərf) =
xəbər in

Böyük fasiləyə misal:

bə (hərəkəli hərf) + rə (hərəkəli hərf) + kə (hərəkəli hərf) + ti (hərəkəli
hərf) + n (sakin hərf) = bərəkətin

Ən böyük fasiləyə misal:

hə (hərəkəli hərf) + rə (hərəkəli hərf) + kə (hərəkəli hərf) + ti (hərəkəli
hərf) + mi (hərəkəli hərf) + z (sakin hərf) = hərəkətimiz

Qeyd: Nəzərinizə çatdırım ki, kiçik fasilə - bir ağır səbəblə, bir yüngül
səbəbin birləşməsidir. Böyük fasilə - bir ağır səbəblə, bir yanaşı vətədin
birləşməsidir, ən böyük fasilə isə iki ağır səbəblə bir yüngül səbəbin
birləşməsidir.

Əziz və dəyərli əruzsevərlər ümumi əruzi ehtiva edən rüknlər bəhsimiz
sona çatdı.

Təf'ilələri yaradan cüzlər (rüknlər)

1. Səbəb (əsbâb)

- a) yüngül səbəb (xəffif)
- b) ağır səbəb (səqîl)
- c) orta səbəb (mütəvəssit)

2. Vətəd (əvtâd)

- a) yanaşı vətəd (məcmû)
- b) aralı vətəd (məfrûq)

c) cəm vətəd (müctəme')

3.Fasilə (fəvâsil)

a) kiçik fasilə (suğrâ)

b) böyük fasilə (kübrâ)

c) ən böyük fasilə (üzmâ)

1.Səbəblərə nümunə:

Yüngül səbəb - ل + ه

Ağır səbəb - ل + ك

Orta səbəb - ل + ز + ذ

2.Vətədlərə nümunə:

Yanaşı vətəd - ن + ع + م

Aralı vətəd - ك + ي + ف

Cəm vətəd - ذ ز س ث

3.Fasilələrə nümunə:

Kiçik fasilə - ا + ب + ج + ض

Böyük fasilə - ع + م + ل + ك + م

Ən böyük fasilə - ل + ع + ن + ه + ك + م + ن

Əruz vəznində təf'ilələr - üsûl və fürû olmaq üzrə iki yerə ayrılır:

Üsûli təf'ilələrin sayı dörddür: (Vətədlə başlayan)

- 1.Fə'Ulün = qələm + dil
- 2.MəfA'ilün = qələm + dildil
- 3.MüfA'ələtün = qələm + nüvədil
- 4.FA'ilAtün = pərdə + dildil

Fürüi təf'ilələrin sayı altıdır: (Səbəblə başlayan)

- 1.FA'ilün = dil + qələm
- 2.Müstəf'ilün = dildil + qələm
- 3.FA-'ilA-tün = dil + qələm + dil
- 4.MütəfA'ilün = nüvə + dil + qələm
- 5.Məf'ULAtü = dildil + pərdə
- 6.Müs-təf'i-lün = dil + pərdə + dil

QƏVÂİDÜL-ÜMÛM

Təqti' - əruz şeirinin yazıya görə deyil, məxsusi tələffüzünə görə düzgün formada hissələrə ayrılmasıdır.Təqti' zamanı misraların daxilindəki təf'ilələrin bir-birini izləməsi labüddür.

Əruz - (ərəb. عروض; ərəbcə geniş yol, çadırın ortasına vurulan dirək, nahiyyə, tərəf, cəhət, Məkkə şəhərinin adlarından biri, kinli, inadkar dəvə, şeirdə beytin birinci misrasının son bölümü, şeir haqqında elm və s. mənalar bildirir)

Təf'ilə - təf'ilə nə deməkdir? Ərəb və fars mənbələrində çox zaman buna əfa'il və təfa'il deyilir.Əfa'il əfi'lənin, təfa'il də təf'ilənin cəm şəklidir.Bə'zi əruz mənbələrində əslə təf'ilələrin beş hərflilərinə əfi'lə və ya əfa'il, yeddi hərflilərinə isə təf'ilə və ya təfa'il adı verilmişdir.Ərəb dili sözlərinin, lüğətinin vəznləri fə (ف), ayn (ع), lam (ل) - فعل üzərində qurulduğu kimi, əruzun da bütün vəzn növləri həmin hərflər əsasında yaradılmışdır.Lakin bu üç əsas hərfdən başqa bunlara derivatlar vasitəsilə yeddi hərf də əlavə edilmiş və bu on hərf üzərində əruzun bütün təf'ilələri tərtib edilmişdir.

آ (a)

ت (t)

ص (s)

ع (')

ف (f)

ل (l)

م (m)

ن (n)

و (u)

ي (i)

Ərəb dilində bu hərflərin hamısı o cümlədən uzun A, uzun İ, uzun U da samit sayılır; habelə apostrof da ayn adlanan boğaz samitini ifadə edir.Əruz vəznində təf'ilələrə verilən adlar söz deyil, çünki sözün mə'nası olmalıdır.Təf'ilələr isə heç bir leksik mə'na daşımır.

Təf'ilə bölümə, qəlib misraya bərabərdir.

Təf'ilə qəlibin , bölüm isə misranın vahididir.Təf'ilə misra bölümlərinin vəznini göstərdiyi kimi, qəlib də misranın vəznini göstərir.Təf'ilə bölüm, qəlib isə misranın ölçüsüdür.Bölüm qəlibdə təf'ilənin quruluşca keyfiyyətini tə'yin etdiyi kimi, təf'ilə də misrada bölümün vəznə keyfiyyətini tə'yin edir.

Bəhrin növlərindən asılı olaraq, hər misranın qəlibi dörd, üç və ya iki təf'ilədən ibarət olur.Misrada bölümlərin müstəqilliyi nisbi və şərtidir.Bir bölümün vəznini bilməklə misranın vəznini bilmək olmaz.Misranın vəzni onu təşkil edən bölümlərin vəznlərinin müəyyən tərtibdə bildirməsindən əmələ gəlir.Eynilə bunun kimi, qəlibdə təf'ilələrin də müstəqilliyi şərti və nisbidir.Bir təf'ilənin vəznini bilməklə qəlibin vəznini bilmək olmaz.Qəlibin vəzni onu təşkil edən təf'ilələrin müəyyən tərtibdə sıralanmasından əmələ gəlir.Misra şe'rin vahidi olmaqla, öz daxilində bölümlərin vəhdətini, yaxud rabitələrini şərtləndirdiyi kimi, qəlib də vəznin (bəhr növünün) vahidi olmaqla öz daxilində təf'ilələri rabitələndirir.Əruzda təf'ilələr iki qismə bölünür:

a) əsli təf'ilələr.

b) düzəltmə təf'ilələr.

Əsli təf'ilələr

Ərəb və fars əruzlarında bu məfhum müxtəlif terminlərlə ifadə olunur. Bunun, türk mənbələri də daxil olmaqla, ən çox yayılmış adı əczayi-əsliyyədir (əsli cüz'lər)

Qeys Razinin dediyinə görə, əruz elminin banisi və əruz vəznə növlərini elmi yolla işləyib meydana çıxaranı olan Xəlil ibn Əhməd əczayi-əsliyyəni fəvasili-salimə, yə'ni əczayi-salim adlandırmışdır. Yəni Qeysin yazdığına görə əruzçular bu əsli təf'ilələri eyni zamanda əfaili-əruz adlandırmışlar.

Xəlil ibn Əhmədin tə'liminə əsaslanan əruzçuların qəbul və təsdiq etdiklərinə görə əczayi-əsliyyə, yaxud əczayi-salimə və yaxud da daha sadə olaraq əsli təf'ilələr səkkizdir. Bunları çox zaman bir ən'ənə kimi aşağıdakı tərtibdə göstərirlər:

fə'Ulün

fA'ilün

məfA'ilün

fA'ilAtün

müstəf'ilün

müfA'ələtün

mütəfA'ilün

məf'UlAtü.

Əsli təf'ilələr özləri də iki qrupa bölünür:

a) xummasilər - beşhərflilər

b) subba'ilər - yeddihərflilər

fə'Ulün və fA'ilün xumması (beşhərfdən), qalan altısı isə subba'i (yeddihərflidir).

فَعُولُن - fə'Ulün

فَاعِلُن - fA'ilün

مُفَاعِلُن - məfA'İlün

فَاعِلَاتُن - fA'ilAtün

مُسْتَفْعِلُن - müstəf'ilün

مُفَاعِلَاتُن - müfA'əlätün

مُتَفَاعِلُن - mütəfA'ilün

مَفْعُولَات - məf'ULAtü

Əruz - beytin birinci misrasının son bölümünün adıdır.

Zərb - beytin ikinci misrasının son bölümünün adıdır.

Beyt - kamil bir söz birliyi ki, hissələrə bölünür və qafiyyə ilə sona çatır.

Qeyd: Bir beyt iki misradan ibarətdir

1. Beytin saylarına görə adları:

Tək bir beytə "yətîm" (يَتِيم) deyilir.

İki beytə "nütfə" (نُطْفَة) deyilir.

Üç beytdən ibarət olana "sulâsiyyə" (ثَلَاثِيَّة) deyilir.

Dörd beytdən ibarət olana "rubâ'iyyə" (رُبَاعِيَّة) deyilir.

Beş beytdən ibarət olan "xumâsiyyə" (خُمَاسِيَّة),

Altı beytdən ibarət "sudâsiyyə" (سُدَّاسِيَّة),

Yeddi beytdən ibarət "subâ'iyyə" (سُبَاعِيَّة),

Səkkiz beytdən ibarət olan "qəsidə" (قَصِيدَة) adlanır.

Bəhr - sözünün bir neçə mə'nası vardır.Leksik mə'naları: dəniz (bəhri-Xəzər və s.) , nəhr, böyük çay (bəhri-Nil və s) , göl (bəhri-Aral və s.). Eyni zamanda bəhr sözü ərəb dilində yarmaq, yırtmaq mə'nalarını verir.Dənizə, gölə, böyük çaylara bəhr deyilməsinin səbəbi də onların yeri, torpağı yardıqları və yırtdıqları üçündür.Məcəzi mə'nada bəhr elmdə, fənnə də çox geniş mə'lumata, hərtərəfli biliyə malik olan adama deyilir.Ərəstu bir bəhr, Əbu Əsli Sina da bir bəhrdir.Bu cür adamlara mütəbəhhir adı da verilir, yə'ni elmdə dəniz kimi geniş və dərin olan, elmi dərindən öyrənən adam.Çox vaxt mürüvvət sahibi olan adamlara da bəhr deyilir.

Bəhr sözü ərüzda bir termin kimi şe'r vəznini bildirir.Məsələn həzəc bəhri, rəməl bəhri, mütəqarib bəhri və s.

Bə'zi mənbələrdə, xüsusilə ərəbdilli mənbələrdə bəhr əvəzinə bab (qapı) termini işlənir: babut-təvil, babul-həzəc, babul-müctəs və s.Lakin ərüzçuların əksəriyyəti bunu qəbul etməyib *bəhr* termininə üstünlük vermişlər.

Əruz vəznində şe'r vəznləri iki qrupa bölünür: əsli vəznlər, qeyri-əsli, yaxud fər'i vəznlər.Əsli vəznlər yalnız əsli təf'ilələrdən, qeyri-əsli, yaxud fər'i vəznlər isə düzəltmə təf'ilələrdən əmələ gəlir.Əsli vəznlərə *övezani-əsliyyə* və *övezani-əsasiyyə* deyildi ki kimi, bühuri-əsliyyə, bühuri-əsasiyyə və bühuri-salimə də deyilir.Habelə fər'i , yaxud qeyri-əsli vəznlərə övezani-qeyri-salimə, yaxud bühuri-qeyri-salimə də deyilir.Ancaq əsli ilə salim məfhumları arasında fərq vardır: əsli vəznlər (övezani-əsliyyə) dedikdə bu, Xəlilin qoyduğu əsas şəkli bildirir, salim vəznlər (övezani-salimə) dedikdə isə bu, əsas, ilk şəkildən kənara çıxma bilər, yalnız təf'ilələri düzəltmə deyil, əsli olmalıdır.Məsələn, mədid bəhri əvvəl beyt üzrə səkkiz təf'iləli bir bəhr olduğu halda, sonradan iki təf'iləsi ixtisar edilib altı təf'iləli edilmişdir.Birinci (səkkiz təf'iləli) şəkli əsli, sonrakı (altı təf'iləli) şəkli isə əsli deyil, yalnız salim olur.

Əsli vəznlər iki şəkildə olur.Bə'ziləri, aşağıda görəcəyimiz kimi, yalnız bir təf'ilənin, eyni əsli təf'ilənin təkrarından, bə'ziləri isə müxtəlif əsli təf'ilələrdən əmələ gəlir.

Təxfif və təşdid - əruzda təxfif (تخفيف) və təşdid (تشديد) istilâhı:

1.Təxfif (yüngülləşdirmə)

2.Təşdid (şiddətləndirmə)

Təxfif - terminoloji mə'nâda sonu iki həmcins samitlə bitən kəlmələrin sonuncu samitini ixtisâr edərək kəlməni bəhrə uyğun yüngülləşdirməkdi.

Nümunə sözlər: xətt, həqq, hədd, dürr və s.

Nümunə beyt:

Düşəndə şövqilə yarın *xətilə* xalı xəyalə,
Gedir fərağı könüldən, gəlir vüsalı xəyalə.

(Mirzə Əbdülxalıq Yusif)

Bu beytdəki *xətilə* kəliməsi əslində *xətt* kəliməsidi vəznə uyğunlaşdırmaqdan ötrü kəlimənin sonuncu samiti *təxfif* olunub.

Təşdid - terminoloji mə'nâda müəyyən kəlimələrin samitinə , bəhrə uyğunlaşdırmaqdan ötrü daha bir həmcins samit əlavə etməklə kəlimənin ortasını və yaxud sonunu şiddətləndirməkdi.

Nümunə sözlər: pər - pərr, ümid - ümmid və s.

Nümunə beyt:

Tərəqqivü təali fikrinə ümmid yox əsla,
Həzar əfsus bu süst ünsürü hali-pərişandan.

(Mirzə Əbdülxalıq Yusif)

Bu beytdəki *ümmid* kəliməsi əslində *ümid* kəliməsidir vəznə uyğunlaşdırmaqdan ötrü kəlimənin ortasındakı samit hərf *təşdid* olunub.

Əsli təf'ilələrin cüz'lərinin rüknlərlə qarşılaşdırılması

Cüz'lər - Rüknlər

1.MəfA'İlün əsli təf'ilədir:

MəfA - yanaşı vətəd

MəfA' - cəm' vətəd

fA' - orta səbəb

fA - yüngül səbəb

lün - yüngül səbəb

'İ - yüngül səbəb

2.FA'ilAtün əsli təf'ilədir

FA'i - aralı vətəd

lA - yüngül səbəb

tün - yüngül səbəb

ilA - yanaşı vətəd

FA - yüngül səbəb

FA' - orta səbəb

3.FA'ilün əsli təf'ilədir.

FA' - orta səbəb

FA - yüngül səbəb

FA'i - aralı vətəd

'ilün - yanaşı vətəd

lün - yüngül səbəb

4.Fə'Ulün əsli təf'ilədir.

Fə - yarım rükn (ağır səbəbin yarısı)

Fə' - yüngül səbəb

Fə'U - yanaşı vətəd

lün - yüngül səbəb

'U - yüngül səbəb

5.Müstəf'ilün əsli təf'lədir.

Müs - yüngül səbəb

təf - yüngül səbəb

'ilün - yanaşı vətəd

təf'i - aralı vətəd

6.MüfA'ələtün əsli təf'ilədir.

MüfA' - cəm' vətəd

MüfA - yanaşı vətəd

'ələtün - kiçik fasilə yaxud ağır səbəb + yüngül səbəb

7.Məf'ULAtü əsli təf'ilədir.

Məf - yüngül səbəb

Məf' - orta səbəb

'U - yüngül səbəb

lAtü - aralı vətəd

8.MütəfA'ilün əslı təf'ilədir

Mütə - ağır səbəb

MütəfA - kiçik fasilə

'ilün - yanaşı vətəd

fA'i - aralı vətəd

fA' - orta səbəb

fA - yüngül səbəb

Bir neçə təf'ilənin ritmik simmetriyası

1) *MəfA'ilün* təf'iləsinin dörd ritmik simmetriyası var.

1.MəfA'ilün - 'ilünMəfA - Müstəf'ilün

2.MəfA'ilün - lünMəfA'i - fA'ilAtün

3.MəfA'ilün - fA'ilünMə - Məf'UlAtü

4.MəfA'ilün - ilünMəfA' - Müstəf'ilAn

2) *MəfA'ilün* təf'iləsinin iki ritmik simmetriyası var.

1.MəfA'ilün - lünMəfA'i - fA'ilAtü

2.MəfA'ilün - ilünMəfA' - Məf'ilAn

3) *fA'ilAtün* təf'iləsinin dörd ritmik simmetriyası var.

1.fA'ilAtün - tünfA'ila - Müstəf'ilün

2.fA'ilAtün - lAtünfA'i - Məf'UlAtü

3.fA'ilAtün - 'ilAtünfA - MəfA'ilün

4.FA'ilAtün - ilAtünfA' - MəfA'İlAn

4) *Fə'ilAtün* təf'iləsinin üç ritmik simmetriyası var.

1.Fə'ilAtün - tünfə'ilA - Müftə'ilün

2.Fə'ilAtün - lAtünfə'i - Müstəf'ilü

3.Fə'ilAtün - ilAtünfə' - MəfA'İlün

5) *FA'ilün* təf'iləsinin üç ritmik simmetriyası var.

1.FA'ilün - lünfA'i - Məf'Ulü

2.FA'ilün - 'ilünfA - Fə'Ulün

3.FA'ilün - ilünfA' - Fə'UlAn

6) *Fə'Ulün* təf'iləsinin üç ritmik simmetriyası var.

1.Fə'Ulün - lünfə'U - FA'ilün

2.Fə'Ulün - Ulünfə' - Məf'Ulün

3.Fə'Ulün - 'Ulünfə - Məf'Ulü

7) *Məf'Ulü* təf'iləsinin üç ritmik simmetriyası var.

1.Məf'Ulü - lüMəf'U - Fə'Ulün

2.Məf'Ulü - 'UlüMəf - FA'ilün

3.Məf'Ulü - UlüMəf' - FA'ilAn

8) *MütəfA'ilün* təf'iləsinin dörd ritmik sinmetriyası var.

1.MütəfA'ilün - lünMütəfA'i - Müftə'ilAtü,

2.MütəfA'ilün - 'ilünMütəfA - MüfA'ələtün

3.MütəfA'ilün - fA'ilünMütə - FA'iliyyətü

4.MütəfA'ilün - təfA'ilünMü - MəfA'ilAtü

9) *Müftə'ilün* təf'iləsinin iki ritmik simmetriyası var.

1.Müftə'ilün - lünMüftə'i - Müstəf'ilü

2.Müftə'ilün - 'ilünmüftə - MəfA'İlü

10) *Müstəf'ilün* təf'iləsinin üç ritmik simmetriyası var.

1.Müstəf'ilün - lünMüstəf'i - Məf'ULAtü

2.Müstəf'ilün - 'ilünMüstəf - MəfA'İlün

3.Müstəf'ilün - ilünMüstəf' - MəfA'İlAn

11) *Məf'ULAtü* təf'iləsinin dörd ritmik simmetriyası var.

1.Məf'ULAtü - tüMəf'ULA - MəfA'İlün

2.Məf'ULAtü - lAtüMəf'U - FA'ilAtün

3.Məf'ULAtü - 'ULAtüMəf - Müstəf'ilün

4.Məf'ULAtü - ULAtüMəf' - Müstəf'ilAn

12) *MüfA'ələtün* təf'iləsinin üç ritmik simmetriyası var.

1.MüfA'ələtün - tünMüfA'ələ - FA'iliyyätü

2.MüfA'ələtün - 'ələtünMüfA - MütəfA'ilün

3.MüfA'ələtün - ələtünMüfA' - MütəfA'ilAn

Azərbaycan əruzunda təf'ilələrin adları

1.MəfA'İl (lümə həzəc)

2.MəfA'ilAn (uzun MəfA'ilün)

3.MəfA'İlAn (uzun həzəc)

- 4.MəfA'ilü (açıq MəfA'ilün)
- 5.MəfA'ilü (açıq həzəc)
- 6.MəfA'ilün (müctəs təf'iləsi, qısa həzəc)
- 7.MəfA'ilün (bütöv həzəc)
- 8.Məf'ULAtü (səri təf'iləsi)
- 9.Məf'Ulü (müzare təf'iləsi, sınıq həzəc)
- 10.Məf'Ulün (ikinci rübai təf'iləsi)
- 11.Müstəf'ilAn (uzun rəcəz)
- 12.Müstəf'ilün (bütöv rəcəz)
- 13.MütəfA'ilün (kamil təf'iləsi)
- 14.MüfA'ələtün (vafiri-salim)
- 15.Müftə'ilün (qısa rəcəz)
- 16.FA' (münsərih təf'iləsi)
- 17.FA'ilAn (uzun FA'ilün)
- 18.FA'ilAtAn (uzun FA'ilAtün)
- 19.FA'ilAtü (açıq rəməl təf'iləsi)
- 20.FA'ilAtün (bütöv rəməl)
- 21.FA'ilün (bütöv mütədarik)
- 22.Fəl (əbtər təf'ilə, Fə'Ulündən törəmə)
- 23.Fə' (kiçik təf'ilə)
- 24.Fə'əl (birinci rübai təf'iləsi)
- 25.Fə'il (qısa mütədarik)
- 26.Fə'ilAn (uzun Fə'ilün)
- 27.Fə'ilAtü (qısa açıq rəməl)
- 28.Fə'ilAtün (qısa rəməl)
- 29.Fə'ilün (incə rəməl)
- 30.Fə'lAn (uzun Fə'lün)
- 31.Fə'lün (qapalı təf'ilə)
- 32.Fə'Ul (qısa mütəqarib)
- 33.Fə'Ulün (bütöv mütəqarib, naqis həzəc)
- 34.Fə'ul (yüngül mütəqarib)

35.MəfA'ilAtü (açıq nadir rəcəz)

DƏVÂİRİ-ƏRÛZ

Dairələrdən sadir olan təf'ilələr işlək və qeyri işlək olmaqlarına görə iki yerə ayrılır.

a) Mühməl - (qeyri-işlək)

b) Müstə'məl - (işlək)

1.Müxtəlifə dairəsi - bəhrlərdəki təf'ilələrin müxtəlifliyinə görə bu dairəyə müxtəlifə adı verilmişdir.Bu dairə həm xümasi, həm də sübai təf'ilələrdən təşkil tapmışdır.

Xümasi - beş hərfli təf'ilə (FA'ilün, Fə'Ulün)

Sübai - yeddi hərfli təf'ilə (Müstəf'ilün, FA'ilAtün, MəfA'İlün)

Qeyd: Təf'ilələrin beş və ya yeddi hərfli olmasını bilmək üçün ərəb əlifbasıyla oxumaq zəruridir

Bu dairədən beş bəhr yaranır:

1.Təvil - Fə'Ulün MəfA'İlün/²

2.Mədid - FA'ilAtün FA'ilün/²

3.Bəsit - Müstəf'ilün FA'ilün/²

4.Müstətil - MəfA'İlün Fə'Ulün/²

5.Mümtəd - FA'ilün FA'ilAtün/²

2.Mö'təlifə dairəsi - bəhrlərdəki sübai təf'ilələrin təkərrürünə görə bu dairəyə mö'təlifə adı verilmişdir.

Bu dairədən üç bəhr yaranır:

- 1.Vafır - MüfA'ələtün³
- 2.Kamil - MütəfA'ilün³
- 3.Mütəvəffır - FA'iliyyətü³

3.Müctəlibə dairəsi - bəhrlərdəki təf'ilələr ilk dairədəki bəhrlərdən alındığına görə bu dairəyə müctəlibə adı verilmişdir.

Bu dairədən üç bəhrə yaranır:

- 1.Həzəc - MəfA'İlün³
- 2.Rəcəz - Müstəf'ilün³
- 3.Rəməl - FA'ilAtün³

4.Müşəbihə dairəsi - bəhrlərdəki cüzlərin arasındakı bənzərliyə görə bu dairəyə müşəbihə adı verilmişdir.

Bu dairədən doqquz bəhrə yaranır:

- 1.Səri - Müstəf'ilün² Məf'ULAtü
- 2.Münsərih - Müstəf'ilün Məf'ULAtü Müstəf'ilün
- 3.Xəfif - FA'ilAtün Müstəf'i-lün FA'ilAtün
- 4.Müzare - MəfA'İlün FA'i-lAtün MəfA'İlün
- 5.Müqtəzəb - Məf'ULAtü Müstəf'ilün²
- 6.Müctəs - Müstəf'i-lün FA'ilAtün²
- 7.Müttəid - FA'ilAtün² Müstəf'i-lün
- 8.Münsərid - MəfA'İlün² FA'i-lAtün
- 9.Müttarid - FA'i-lAtün MəfA'İlün²

5.Müttəfiqə dairəsi - bəhrlərdəki xümasi təf'ilələrin təkərrür etməsinə görə bu dairəyə müttəfiqə adı verilmişdir.

Bu dairədən iki bəhrə yaranır:

1.Mütəqarib - Fə'Ulün⁴

2.Mütədarik - FA'ilün⁴

ZİHAFAFAT

Zihaf və illət haqqında qısa mə'lûmât

Zihaf və illət - əslî təf'ilələrin vəzn və quruluşca dəyişilməsi, onların düzəltmə təf'ilələr şəklinə keçməsidir. Bu dəyişilmə müxtəlif şəkillərdə olur: ya əslî təf'ilədən müəyyən hərf və ya hərflər çıxarılaraq həcmi kiçildilir, məsələn, *fə'Ulün* - *fə'Ul* , *məfA'İlün* - *məfA'İlü* , ya da əslî təf'iləyə müəyyən hərf və ya hərflər artırılaraq həcmi böyüdülmür, məsələn, *fA'ilAtün* - *fA'iliyyAtAn* , *müstəf'ilün* - *müstəf'ilAtün* . Bə'zən əslî təf'ilənin hərəkəli hərfi sakin hərfə döndərilir, məsələn, *müfA'ələtün* - *müfA'əltün* edilir; bə'zən də əslî təf'ilənin həm hərfi azaldılır, həm hərəkəlisi sakin edilir, məsələn, *mütəfA'ilün* - *mütfə'ilün* (müftə'ilün), *fA'ilün* - *fə'lün* edilir və s.

Zihaf və illət

Zihaf və illət ümumilikdə bir mövzu olduğu üçün elə bəhsimizi Zihaf üzərindən aparacağıq. Səbəbi budur ki, bir çox əruzşünas alimlər həm müasir və həm keçmiş alimlərin rəylərində zihafın ifadə etdiyi yerlərə illət, illətin də ifadə etdiyi yerlərə zihaf adını verməsini müşahidə edəblər. Elə buna görə də bir daha *zihaf* bəhsini ixtilafli mövzuya çevirməməkdən savayı *illət* bəhsini qabartmayacağıq.

Zihafın növləri

1.Yalnız səbəbin dəyişilməsi ilə əmələ gələn zihafılar (Səbəb zihafıları)

2.Yalnız vətədin dəyişilməsi ilə əmələ gələn zihafılar (Vətəd zihafıları)

3.Hər iki rüknün dəyişilməsi ilə əmələ gələn zihafılar (Qarışıq zihafılar)

1) Səbəb zihaflarının sayı 19 ədəddir.

(xəbn, təyy, qəbz, kəff, qəsr, həzf, izmar, əsb, vəqs, əql, xəbl, şəkl, cəzl, nəqs, qətf, isbağ, rəf', cəbb, hətm)

2) Vətəd zihaflarının sayı 11 ədəddir.

(xərm, səlm, 'əzb, qət', həzəz, tə'sis, vəqf, kəsf, salm, izalə, tərfil)

3) Qarışıq zihaflarının sayı 15 ədəddir.

(bətr, sərm, şətər, xərb, qəsm, cəmm, 'əqs, zələl, təxli' cəhf, rəb', nəhr, cəd', səlx, təms)

Gəlin zihaf anlayışını sizin üçün bir az da sadələşdirək. Əruzun rüknləri üzrə edilən təsnifin ikinci bir növü də vardır. Bu yalnız müfrəd zihafı əhatə edir. Bu təsnif müfrəd zihafı beş qrupa ayırır.

1) Yüngül səbəb zihafı

2) Ağır səbəb zihafı

3) Yanaşı vətəd zihafı

4) Aralı vətəd zihafı

5) Rüknləri şişirdən zihaf

1) Yüngül səbəb zihafı iki növdür:

a) Ümumi zihaf

b) Xüsusi zihaf

Ümumi zihaf - misra qəlibinin hər bölümündə olanlara deyilir. Bunlar dördüdür; xəbn, təyy, qəbz, kəff.

Xüsusi zihaf - misra qəlibinin yalnız bir bölümündə, yəni son bölümündə olanlara deyilir. Bunlar ikidir; qəsr, həzf.

2) Ağır səbəb zihafı da ikidir; izmar, 'əsb.

3) Yanaşı vətəd zihafı altıdır; səlm, xərm, 'əzb, qət', həzəz, tə'sis

4) Aralı vətəd zihafı üçdür; vəqf, kəsf(kəşf), salm

5)Rüknləri şişirdən zihafılar da üçdür; isbağ, izalə, tərfil

Əsli təf'ilələrin törəməsi

1. ***Fə'Ulün*** - əsli təf'iləsinin 8 törəməsi vardır:

- 1) fə' - əbtər - dil
- 2) fə'lAn - əsləm-müsbəğ - dilcAn
- 3) fə'lü - əsrəm - pərdə
- 4) fə'lün - əsləm - dildil
- 5) fə'Ul - məqsur - nücAn
- 6) fə'UlAn - müsbəğ - qələmcAn
- 7) fə'Ulü - məqbuz - qələmnü
- 8) fə'ul - məhzuf - qələm

BƏTR (əbtər)

Bətr - sözün lüğəti mə'naları kəsmə, ayırma; bir şeyin quyruğunu və ya bir üzvünü kəsib ayırma; bir şeyi kökündən qoparmadır. Terminoloji mə'nada qısa ***Fə'Ulün*** və ***MəfA'İlün*** təf'ilələrini ***fə'*** təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, bətr - Fə'Ulün əsli təf'iləsini ***səlm*** və ***həzf***, MəfA'İlün əsli təf'iləsi əsli təf'iləsini isə ***xərm*** və ***cəbb*** zihafıları vasitəsilə ***fə'*** düzəltmə təf'iləsinə çevirməkdir, yəni Fə'Ulündən yanaşı vətədin ill cüz'ü (fə) və axıncıdakı yüngül səbəb (lün) atılır, 'U qalır, sonra bu, öz vəznində olan ***fə'*** təf'iləsilə əvəz edilir. MəfA'İlündən də yanaşı vətədin ilk cüz'ü (mə) və yüngül səbəblər ('İlün) atılır, (FA) qalır, sonra bu, öz vəznində olan fə' təf'iləsilə əvəz edilir. Bu yollarla Fə'Ulün və MəfA'İlün təf'ilələrindən əmələ gələn ***fə'*** təf'iləsinə ***əbtər*** (quyruğukəsik) deyilir. Daha dəqiq desək, biz bunu quyruğukəsik deyil, başsız-ayaqsız adlandırmalıyıq, çünki bu zihafı həm Fə'Ulün, həm MəfA'İlün əsli təf'ilələri baş cüz'lərini də-fə', mə-son cüz'lərini də-lün, 'İlün-itirirlər.

SƏLM (əsləm) + ***İSBAĞ*** (müsbəğ)

Səlm - sözün lüğəti mə'nası rəxnələmək, zədələmək deməkdir. Terminoloji mə'nada qıçası *Fə'Ulün* təf'iləsini *Fə'lün* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, səlm - Fə'Ulün əsli təf'iləsindən fə-ni atıb 'Ulün etmək, sonra bunu öz vəznində olan Fə'lün düzəltmə təf'iləsilə əvəz etməkdir. Bu yolla Fə'Ulündən əmələ gələn Fə'lün təf'iləsinə əsləm (rəxnələnmiş) deyilir, çünki bunda fə' ilə lün arasından U düşərək əsli təf'ilə rəxnələnmişdir.

İsbağ - sözün lüğəti mə'nası tamamlamaq deməkdir. Terminoloji mə'nada qıçası Fə'Ulün təf'iləsini *Fə'ULAN* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, isbağ - yüngül səbəblə bitən əsli təf'ilələrin son cüz'ünə bir uzun sakın hərf (yə'ni bir uzun A) əlavə etməkdir. Bu həmin təf'ilənin son hecasının qısa ü saiti uzun A saitilə əvəz etmək deməkdir.

SƏRM (əsrəm)

Sərm - sözün lüğəti mə'nası ön dişləri sındırılmış deməkdir. Terminoloji mə'nada qıçası *Fə'Ulün* təf'iləsini *Fə'lü* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, sərm - Fə'Ulün əsli təf'iləsini səlm və qəbz zihafı vasitəsilə Fə'lü düzəltmə təf'iləsinə çevirməkdir, belə ki, səlm zihafı ilə əsli təf'ilənin fə cüz'ü, qəbz zihafı ilə isə onun beşinci hərfi, yə'ni n cüz'ü atılır, 'Ulü qalır, sonra bu, öz vəznində olan Fə'lü təf'iləsilə əvəz edilir. Bu yolla Fə'Ulündən əmələ gələn Fə'lü təf'iləsinə əsrəm (dişləri sınıq) deyilir.

QƏSR (məqsur)

Qəsr - sözün lüğəti mə'nası qısaltmaq, gödəltməkdir. Terminoloji mə'nada qıçası *Fə'Ulün* təf'iləsinin sonundan ün qismini atıb , əsli təf'iləni qısaltmaqdır, əruz dililə desək, qəsr - yüngül səbəblə bitən əsli təf'ilələrin son hərfini düşürmək və bundan qabaqkı hərəkəli hərfi sakın etməkdir; bunun nəticəsində Fə'Ulün Fə'Ul şəklinə düşür. Bu yolla Fə'Ulündən əmələ gələn Fə'Ul təf'iləsinə məqsur (qısaldılmış) deyilir.

QƏBZ (məqbuz)

Qəbz - sözün lüğəti mə'nası ələ almaq, tutmaqdır. Terminoloji mə'nada qıçası *Fə'Ulün* təf'iləsini *Fə'Ulü* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, qəbz - Fə'Ulün əsli təf'iləsinin beşinci hərfini, yə'ni Fə'Ulündən n hərfini atıb, Fə'Ulünü Fə'Ulü etməkdir. Bu yolla Fə'Ulündən əmələ gələn Fə'Ulü təf'iləsinə məqbuz (alınmış) deyilir.

HƏZF (məhzuf)

Həzf - sözün lüğəti mə'nası atmaq, çıxarıb tullamaq deməkdir. Terminoloji mə'nada qızası *Fə'Ulün* təf'iləsini *Fə'ul* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, həzf - son cüz'ü yüngül səbəb olan əsli təf'ilənin səbəbini atmaqdır. Yə'ni Fə'Ulün təf'iləsindən lün atılır Fə'U qalır sonra bu, öz vəznində Fə'ul təf'iləsilə əvəz edilir. Bu yolla Fə'Ulündən əmələ gələn Fə'ul təf'iləsinə məhzuf (atılmış) deyilir.

2. *FA'ilün* - əsli təf'iləsinin səkkiz törəməsi vardır:

- 1) fA'ilAn - müzal - dilnücAn
- 2) fA'ilü - məqbuz - dilnüvə
- 3) fə' - əhəzz - dil
- 4) fə'il - müxəllə' , yaxud məxbun-məqtu' - qələm
- 5) fə'ilAn - məxbun-müzal - nüvəcAn
- 6) fə'lAn - məqtu'-müzal - dilcAn
- 7) fə'ilün - məxbun - nüvədil
- 8) fə'lün - məqtu' - dildil

İZALƏ (müzal)

İzalə - sözün lüğəti mə'nası əmək uzatmaq, əmək sallatmaqdır. Terminoloji mə'nada qızası *FA'ilün* təf'iləsini *FA'ilAn* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, izalə - yanaşı vətəd ilə bitən əsli təf'ilələrin son cüz'ünə bir sakin hərf (yə'ni bir uzun A) əlavə etməkdir. Bu, həmin təf'ilənin son hecasının qısa ü saitini uzun A saitilə əvəz etmək deməkdir. Bu yolla FA'ilündən əmələ gələn FA'ilAn təf'iləsinə müzal (ətəyi sallaq) deyilir. Burada əsli təf'ilənin sonu uzadıldığı üçün bu düzəltmə təf'ilə ətəyi sallanmış nəsnəyə bənzədilir.

QƏBZ (məqbuz)

Qəbz - sözün lüğəti mə'nası ələ almaq, tutmaqdır. Terminoloji mə'nada qısaşı *FA'ilün* təf'iləsini *FA'ilü* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, qəbz - FA'ilün əsli təf'iləsinin beşinci hərfini, yə'ni FA'ilündən n hərfini atıb, FA'ilünü FA'ilü etməkdir. Bu yolla FA'ilündən əmələ gələn FA'ilü təf'iləsinə məqbuz (alınmış) deyilir.

Qeyd: FA'ilü - bu təf'ilə əruzçularda qeyd edilmir. Sovet ərəbisti N.V.Yuşmanov bunu mütədarik bəhrinin (FA'ilün əsli təf'iləsinin) düzəltmə təf'ilələrindən biri kimi göstərir sə də, buna ad vermir (İstinad: N.V.Yuşmanov, qrammatika literaturnoqo arabskoqo yazıka. Leningrad, 1928, səh.123).

Biz buna ya məkfuf, ya məqbuz adını verə bilərdik. Hər iki halda əsli təf'ilənin son samiti atılır. Lakin kəff əsli təf'ilədən yeddinci hərfin atılmasıdır, FA'ilün isə beşhərflili (xumması)dir. Deməli, biz bunu məqbuz adlandırmalı idik. Belə də etdik. Amma bunun düzgün olmadığını bilirik; qəbz əruz qanununa görə əsli təf'ilənin yüngül səbəbindən beşinci hərfin atılmasıdır, bunda isə beşinci hərf yanaşı vətəddən - *ilün* dən atılır, lakin bizim başqa yolumuz yoxdur. Buna görə də FA'ilü əruz mə'xəzlərində qanuni təf'ilələr sırasına salınmamışdır, amma Azərbaycan əruzunda çox işlənir.

***HƏZƏZ* (əhəzz)**

Həzəz - sözün lüğəti mə'nası kəsmək, qısaltmaq (quyruğu və ya saqqalı) deməkdir. Terminoloji mə'nada qısaşı *FA'ilün* təf'iləsini *fə* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, həzəz - sonunda vətəd olan əsli təf'ilələrin vətədini ataraq qalan qismini düzəltmə təf'ilələrə çevirməkdir; bu cür əsli təf'ilələr dördüddür: FA'ilün, müstəf'ilün, məf'ULatü, mütəfA'ilün. Bu zihaf ilə həmin təf'ilələrin 'ilün-ləri və lAtü atılır, fA, müstəf, məf'U, mütəfA qalır sonra fA=fə ilə , müstəf və məf'U fə'lün ilə, mütəfA fə'ilün ilə əvəz edilir. Bu yolla əmələ gələn təf'ilələrə əhəzz (quyruğəkəsik) deyilir.

***TƏXLI* (müxəllə')**

Təxli - sözün lüğəti mə'nası burxutmaqdır. Terminoloji mə'nada qısaşı *FA'ilün* təf'iləsini *Fə'il* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, təxli' - xəbn və qət' zihafı vasitəsilə *FA'ilün* əsli təf'iləsini *Fə'il* təf'iləsinə çevirməkdir. Belə ki, xəbn zihafı ilə əsli təf'ilənin ikinci hərfi *A* düşürülür və təf'ilə *Fə'ilün* halına düşür. Sonra qət' zihafı ilə də təf'ilənin sonundam hərəkəsiz hərf (n) atılır, ondan qabaqkı hərəkəli (lü) hərəkəsiz edilir,

nəticədə *Fə'il* təf'iləsi əldə edilir.Bu yolla əmələ gələn təf'ilə müxəllə' (burxulmuş) adlanır.

XƏBN (məxbun) + *İZALƏ* (müzal)

Xəbn - sözün lüğəti mə'nası paltarın qırağını qatlayaraq tikib qısaltmaq deməkdir.Terminoloji mə'nada qısaşı *FA'ilün* təf'iləsini *Fə'ilün* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, xəbn - ilk cüz'i yüngül səbəb olan əsli təf'ilənin ikinci (samit) hərfini atmaq, yə'ni *FA'ilün*dən *Fə'ilün* əldə etməkdir.Bu yolla əmələ gələn təf'ilə məxbun (qısaltılmış) adlanır.

İzalə - sözün lüğəti mə'nası əmək uzatmaq, əmək sallatmaqdır.Terminoloji mə'nada qısaşı *FA'ilün* təf'iləsini *FA'ilAn* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək, izalə - yanaşı vətəd ilə bitən əsli təf'ilələrin son cüz'ünə bir sakın hərflər (yə'ni bir uzun A) əlavə etməkdir.Bu, həmin təf'ilənin son hecasının qısa ü saitini uzun A saitilə əvəz etmək deməkdir.Bu yolla FA'ilündən əmələ gələn FA'ilAn təf'iləsinə müzal (ətəyi sallaq) deyilir.Burada əsli təf'ilənin sonu uzadıldığı üçün bu düzəltmə təf'ilə ətəyi sallanmış nəsnəyə bənzədilir.

QƏT' (məqtu)

Qət' - sözün lüğəti mə'nası kəsməkdir.Terminoloji mə'nada qısaşı *FA'ilün* təf'iləsini *Fə'lün* təf'iləsinə döndərməkdir; əruz dililə desək,

qət' - yanaşı vətəd ilə bitən əsli təf'ilənin sonundan sakın hərfləri düşürmək və ondan qabaqkı hərəkəlini sakın etməkdir.Bunun nəticəsində *FA'ilün* *FA'il* şəklinə düşür, sonra bu öz vəznində *Fə'lün* təf'iləsi ilə əvəz edilir.Bu yolla fA'ilündən əmələ gələn fə'lün təf'iləsinə məqtu' (kəsilmiş) deyilir.Çünki burada əsli təf'ilənin vətədi kəsilmiş, səbəb edilmişdir.

Öyrəndiyimiz zihafılar:

- 1.Qəbz
- 2.Xərb
- 3.Bətr
- 4.Səlm

5.İsbağ

6.Sərm

7.Qəsır

8.Həzf

9.İzalə

10.Həzəz

11.Təxli'

12.Xəbn

13.Qət'

3. *MəfA'İlün* əsli təf'iləsinin on səkkiz törəməsi vardır:

1) məfA'İl - məqsur - qələmcAn

2) məfA'ilAn - məqbuz-müsbəğ - qələmnücAn

3) məfA'İlAn - müsbəğ - qələmdilcAn

4) məfA'İlü - məkfuf - qələmpərdə, qələmdilnü

5) məfA'ilün - məqbuz - qələmqələm

6) məf'UlAn - əxrəm-müsbəğ - dildilcAn

7) məf'Ulü - əxrəb - dilpərdə, dildilnü

8) məf'Ulün - əxrəm və müxənnəq - dildildil

9) fA' - əzəll - cAn

10) fA'ilAn - əştər-müsbəğ - dilnücAn

11) fA'ilün - əştər - dilqələm, pərdədil, dilnüdil

12) fə' - əbtər - dil

13) fə'əl - məcbub - qələm, nüdil

14) fə'lAn - müxənnəq-məqsur - dilcAn

15) fə'lün - müxənnəq-məhzufn - dildil

16) fə'Ul - əhtəm - nücAn

17) fə'UlAn - məhzuf-müsbəğ - qələmcAn

18) fə'Ulün - məhzuf - qələmdil

4. *fA'ilAtün* əslı təf'iləsinin on səkkiz törəməsi vardır:

- 1) məf'ULAn - müşə'əs-müsbəğ - dildilcAn
- 2) məf'Ulün - müşə'əs - dildildil
- 3) fA' - məchuf-müsbəğ - cAn
- 4) fA'ilAt (fA'ilAn) - məqsur - dilnücAn, pərdəcAn
- 5) fA'iliyyAn - müsbəğ - dilqələmcAn, pərdədilcAn, dilnüdilcAn
- 6) fA'ilAtü - məkfuf - pərdədilnü, pərdəpərdə, dilqələmnü, dilnüdilnü, dilnüpərdə
- 7) fA'iliyyatAn - müzəffa - pərdədilnücAn
- 8) fA'iliyyatün - müvəssə' - pərdədilnüdil
- 9) fA'ilün - məhzuf - pərdədil
- 10) fə' - məchuf - dil
- 11) fə'il - mərbu' - qələm
- 12) fə'ilAt (fə'ilAn) - məxbun-məqsur - nüvəcAn
- 13) fə'ilAtü - məşkul - nüvədilnü
- 14) fə'ilAtün - məxbun - nüvədildil
- 15) fə'iliyyAn - məxbun-müsbəğ - nüvədilcAn
- 16) fə'ilün - məxbun-məhzuf - nüvədil
- 17) fə'lAn - əsləm-müsbəğ - dilcAn
- 18) fə'lün - əsləm yaxud məhzuf-məqtu' - dildil

MəfA'İlün əslı təf'iləsi haqqında qısa mə'lumat

MəfA'İlün əslı təf'iləsi - bə'zi mənbələrdə Həzəc, Qərib, Müzare və nəhayət Müşakil adlı bəhrlərin əslı təf'iləsi olaraq qəbul edilmişdir.

Qeyd: Həzəc bəhri Ərəb əruzunda Müctəlibə dairəsindən sadir olunmuşdur.Fars əruzunda isə Mö'təlifə dairəsinə mənsubdur.MəfA'İlün təf'iləsinin bə'zi mənbələrdə Qeys Raziyə görə 12 törəməsi olduğu deyilir lakin Nəsir Tusiyə əsasən 18 törəməsi vardır.

MəfA'İlün → MəfA'İlAn

MəfA'İlün əsli təf'iləsinə təsbiğ zihafı tətbiq olunarsa,

MəfA'İlAn düzəltmə təf'iləsi ortaya çıxar və bu cüzə müsəbbəğ adı verilir.

MəfA'İlün (مفاعيلن) yeddi hərfli olduğu halda ondan səkkiz hərfli MəfA'İlAn (مفاعيلان) təf'iləsi əmələ gəlir.

Təsbiğ: MəfA'İlün əsli təf'iləsinin sonundakı yüngül səbəbə bir sakın əlif əlavə etməkdir.

MəfA'İlün → MəfA'İl → MəfA'İlü → Fə'Ulün

MəfA'İlün əsli təf'iləsinə qəsr zihafı tətbiq olunarsa, MəfA'İl (məqsur) düzəltmə təf'iləsi yaranar

MəfA'İlün əsli təf'iləsinə kəff zihafı tətbiq olunarsa, MəfA'İlü (məkfuf) düzəltmə təf'iləsi yaranar.

MəfA'İlün əsli təf'iləsinə həzf zihafı tətbiq olunarsa, Fə'Ulün (məhzuf) düzəltmə təf'iləsi yaranar.

Qəsr: MəfA'İlün əsli təf'iləsinin sonundakı yüngül səbəbin son hərfi atılır və birinci hərəkəli hərf sakın edilir.

MəfA - yanaşı vətəd

'İ - yüngül səbəb

lün - yüngül səbəb

lün - n = lü

lü - ü = l

Nəticə: MəfA'İl

Kəff: MəfA'İlün əslı təf'iləsinin sonundakı yüngül səbəbin son hərfini atmağa deyilir.

MəfA - yanaşı vətəd

'İ - yüngül səbəb

lün - yüngül səbəb

lün - n = lü

Nəticə: MəfA'İlü

Həzf: MəfA'İlün əslı təf'iləsinin sonundakı yüngül səbəbi bütöv şəkildə atmaqdır.

MəfA - yanaşı vətəd

'İ - yüngül səbəb

lün - yüngül səbəb

lün - lün = MəfA'İ = Fə'Ulün

Nəticə: Fə'Ulün

Qeyd: MəfA'İlün əslı təf'iləsi bir yanaşı vətəd və iki yüngül səbəbdən təşkil tapır.

MəfA'İlün = yanaşı vətəd + 2 yüngül səbəb

Əruzda törəmə təf'ilələr

İstinad:

- 1.Miyarul-əş'âr, səh 51-58, 66-81
- 2.Əl-Mö'cəm, səh 44-40, 57-66,111
- 3.RCM, səh 143-184
- 4.Qiyâsul-lüğət, səh 287-288
- 5.RƏF, ərəbcə əlyazmalar, B-1180, B-359 və s.

Müxtəlif mənbələrdə törəmə təf'ilələrin kəmiyyəti:

1.Fə'Ulün əsli təfiləsi:

Nəsir Tusidə: 7 tör.

Qeys Razidə: 6 tör.

Vəhid Təbrizidə: 8 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: 8 tör.

Əlyazmalarda: 7 tör.

2.FA'ilün əsli təfiləsi:

Nəsir Tusidə: 6 tör.

Qeys Razidə: məlum deyil

Vəhid Təbrizidə: 5 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: 5 tör.

Əlyazmalarda: 2 tör.

3.MəfA'ilün əsli təfiləsi:

Nəsir Tusidə: 18 tör.

Qeys Razidə: 12 tör.

Vəhid Təbrizidə: 10 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: 16 tör.

Əlyazmalarda: 7 tör.

4.FA'ilAtün əsli təfiləsi: (yanaşı)

Nəsir Tusidə: 18 tör.

Qeys Razidə: 15 tör.

Vəhid Təbrizidə: 13 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: 13 tör.

Əlyazmalarda: 11 tör.

5.FA'i-lA-tün əsli təfiləsi: (aralı)

Nəsir Tusidə: 4 tör.

Qeys Razidə: 6 tör.

Vəhid Təbrizidə: 3 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: məlum deyil

6.Müstəf'ilün əsli təfiləsi: (yanaşı)

Nəsir Tusidə: 13 tör.

Qeys Razidə: 14 tör.

Vəhid Təbrizidə: 13 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: 13 tör.

Əlyazmalarda: 11 tör.

7.Müs-təf'i-lün əsli təfiləsi: (aralı)

Nəsir Tusidə: 4 tör.

Qeys Razidə: 5 tör.

Vəhid Təbrizidə: 3 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: məlum deyil

8.MüfA'ələtün əsli təfiləsi:

Nəsir Tusidə: 8 tör

Qeys Razidə: 3 tör.

Vəhid Təbrizidə: məlum deyil

Qiyasəddin Rampuri: məlum deyil

Əlyazmalarda: 8 tör.

9.MütəfA'ilün əsli təfiləsi:

Nəsir Tusidə: 15 tör.

Qeys Razidə: 4 tör.

Vəhid Təbrizidə: məlum deyil

Qiyasəddin Rampuridə: məlum deyil

Əlyazmalarda: 15 tör.

10.Məf'ULAtü əsli təfiləsi:

Nəsir Tusidə: 15 tör.

Qeys Razidə: 14 tör.

Vəhid Təbrizidə: 14 tör.

Qiyasəddin Rampuridə: 14 tör.

Əlyazmalarda: 11 tör.

Cəm'i təf'ilə sayı mənbələr üzrə:

Nəsir Tusidə: 108 törəmə

Qeys Razidə: 79 törəmə

Vəhid Təbrizidə: 69 törəmə

Qiyasəddin Rampuridə: 69 törəmə

Əlyazma mənbələrində: 72 törəmə

Zihaflar tərkiblərinə və birləşmələrinə görə üç yerə ayrılır:

- 1.*Sadə zihafılar*
- 2.*Qovuşuq zihafılar*
- 3.*Mürəkkəb zihafılar*

Sadə zihafılar - Sadə zihaf əslə təf'ilənin yalnız bir cür, bir tip dəyişilməsinə deyilir. Bu dəyişilmə o təf'ilənin hansı cüz'ünə aid olursa- olsun, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Sadə zihafılar əlifba sırası ilə iyirmi yeddidir;

- 1.Vəqf
- 2.Qəbz
- 3.Qəsir
- 4.Qət'
- 5.İzalə
- 6.İzmar
- 7.İsbağ
- 8.Kəsf (yaxud kəşf)
- 9.Kəff
- 10.Rəf'
- 11.Səlm
- 12.Səlx (yaxud məsx)
- 13.Təyy
- 14.Təzfit
- 15.Təms
- 16.Tərfil
- 17.Tətvil

18.Təxniq

19.Təş'is

20.Tövsi'

21.Xəbn

22.Xərm

23.Həzəz

24.Həzf

25.Cəbb

26.'Əzb

27.'Əsb

Qovuşuq zihafıar - Qovuşuq zihafıar əməliyyatında iki-üç zihaf iştirak edir.Bu zihafıar birləşir, ümumi bir ad alır.

Tərkibində iki sadə zihaf olan qovuşuq zihafıar on doqquzdur:

1.Bətr (həzf+qət' və xərm+cəbb)

2.Vəqs (izmar+xəbn)

3.Qəsm ('əsb+xərm)

4.Qətf ('əsb+həzf)

5.Kəbl (xəbn+qət')

6.Nəqs ('əsb+kəff)

7.Nəhr (kəşf+iki səbəbin atılması)

8.Salm (həzf+qət')

9.Sərm (qəbz+səlm)

10.Təxli' (xəbn+qət')

11.Xəbl (xəbn+təyy)

12.Xərb (xərm+kəff)

13.Hətm (həzf+qəsr)

14.Cəd' (vəqf+iki səbəbin atılması)

15.Cəzl (yaxud xəzl: izmar+təyy)

16.Cəhf (xəbn+kiçik fasilənin atılması)

17.Şəkl (xəbn+kəff)

18.Şətar (xərm+qəbz)

19.'Əql ('əsb+qəbz)

Mürəkkəb zihafılar - Mürəkkəb zihafıların sadə və qovuşuq zihafılardan fərqi ondadır ki, sadə və qovuşuq zihafılar bir sözlə, bir terminlə və təf'ilələrinin ləqəbləri bir adla ifadə olunur.Məsələn, sadə zihaf *vəqf* onun təf'iləsi *Məf'Ulan* - mövquf; yaxud qovuşuq zihaf *salm* , onun təf'iləsi *fə'lün* - əsləm və s.

Mürəkkəb zihafılarda isə əsl təf'ilələrdəki dəyişikliklər bir terminlə deyil, iki terminlə, hətta bəzən üç terminlə ifadə olunur.Məsələn təyy və izalə zihafılarından əmələ gələn *müftə'ilAn* təf'iləsi *mətviyy-müzal*; yaxud *xəbn* və *qəsr* zihafılarından əmələ gələn fə'ilAn təf'iləsi *məxbun-məqsur* adlanır.

Mürəkkəb zihafıları qovuşuq zihafıların qarışdırılmamalı.Mürəkkəb zihafılarda olduğu kimi, qovuşuq zihafın da içərisində iki-üç zihaf bir-birilə birləşir, lakin buna baxmayaraq, onun bir adı vardır, mürəkkəb zihafın tərkibindəki zihafılar isə bir vahid adla birləşmir; əgər birləşsəydi onu biz mürəkkəb deyil, qovuşuq adlandırardıq.

Mürəkkəb zihafılar bunlardır:

- 1.Asləm-müsbəğ
- 2.Əsləm-müsbəğ
- 3.Əxrəm-müsbəğ
- 4.Əhəzz-məhzuf
- 5.Əhəzz-müsbəğ
- 6.Əştər-müsbəğ
- 7.Məqbuz-müsbəğ
- 8.Məqtu'-müzal
- 9.Məqtu'-müsbəğ
- 10.Mərfu-müzal
- 11.Mətviyy-məkşuf
- 12.Mətviyy-mövquf
- 13.Mətviyy-müzal
- 14.Mətviyy-mürəffəl

- 15.Məxbul-məkşuf
- 16.Məxbul-mövquf
- 17.Məxbul-müzal
- 18.Məxbun-əhəzz
- 19.Məxbun-məqsur
- 20.Məxbun-məkşuf
- 21.Məxbun-mətviyy-məkşuf
- 22.Məxbun-məhzuf
- 23.Məxbun-mövquf
- 24.Məxbun-müzal
- 25.Məxbun-mürəffəl
- 26.Məxbun-müsbəğ
- 27.Məhzuf-məqtu'
- 28.Məhzuf-məqtu'-müsbəğ
- 29.Məhzuf-müsbəğ
- 30.Məczul-müzal
- 31.Məczul-mürəffəl
- 32.Məchuf-müsbəğ
- 33.Mövqus-müzal
- 34.Mövqus-mürəffəl
- 35.Müzmər-əhəzz
- 36.Müzmər-məqtu'
- 37.Müzmər-müzal
- 38.Müzmər-mürəffəl
- 39.Müxənnəq-məqsur
- 40.Müxənnəq-məhzuf
- 41.Müşə'əs-müsbəğ
- 42.Mərfu'-mürəfəl
- 43.Müxənnəq-məcbub

Zihafların təsnifi

1.Zihaf adı: *Bətr*

Mə'nası: Kəsib, ayırma

Tərkibi: (səlm + həzf, xərm + cəbb)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Fə'Ulün, Məf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'

2.Zihaf adı: *Vəqs*

Mə'nası: Boyun sındırmaq

Tərkibi: (izmar + xəbn)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Mütəf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'A'ilün

3.Zihaf adı: *Vəqf*

Mə'nası: Dayandırmaq

Tərkibi: Vətədin sonundan hərəkəni at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Məf'ULAtü

Yaratdığı təf'ilə: Məf'ULAt

4.Zihaf adı: *Qəbz*

Mə'nası: Ələ almaq, tutmaq

Tərkibi: Beşinci hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Fə'Ulün, Məf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'Ulü, Məf'A'ilün

5.Zihaf adı: *Qəsm*

Mə'nası: Buynuzu sınımış qoyun

Tərkibi: (xərm + 'əsb)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MüfA'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulün

6.Zihaf adı: *Qəsr*

Mə'nası: Qısaltmaq, gödəltmək

Tərkibi: Son sakın hərfi at, maqəbli sakın et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Fə'Ulün, MəfA'İlün, FA'ilAtün, Müstəf'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'Ul, MəfA'İl, FA'ilAn, Məf'Ulün

7.Zihaf adı: *Qətf*

Mə'nası: Üzüm tənəyindən salxım qoparmaq

Tərkibi: ('əsb + həzf)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MüfA'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'Ulün

8.Zihaf adı: *Qət'*

Mə'nası: Kəsmək

Tərkibi: Son sakın hərfi at, maqəbli sakın et.

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilün, Müstəf'ilün, MütəfA'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'lün, Məf'Ulün, Fə'ilAtün

9.Zihaf adı: *Zələl*

Mə'nası: Budun ətsizliyi

Tərkibi: (hətm + xərm)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MəfA'İlün

Yaratdığı təf'ilə: FA'

10.Zihaf adı: *İzalə*

Mə'nası: Ətək uzatmaq, sallatmaq

Tərkibi: Son cüzə bir sakın hərf əlavə et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilün, Müstəf'ilün, MütəfA'ilün

Yaratdığı təf'ilə: FA'ilAn, Müstəf'ilAn, MütəfA'ilAn

11.Zihaf adı: *İzmar*

Mə'nası: Arıqlatmaq, zəriflədib itiyərişli etmək

Tərkibi: İkinci hərfi sakın et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: MütəfA'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Müstəf'ilün

12.Zihaf adı: *İsbağ*

Mə'nası: Tamamlamaq

Tərkibi: Son cüzünə uzun sakın hərf əlavə et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Fə'Ulün, MəfA'İlün, FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'ULAn, MəfA'İlAn, FA'ilAtAn

13.Zihaf adı: *Kəbl*

Mə'nası: Buxovlamaq

Tərkibi: (xəbn + qət')

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Müstəf'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'Ulün

14.Zihaf adı: *Kəff*

Mə'nası: Açıq qoymaq

Tərkibi: Yeddinci hərəkəsiz hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Məf'A'İlün, FA'ilAtün, Müstəf'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'A'İlü, FA'ilAtü, Müstəf'ilü

15.Zihaf adı: *Kəşf*

Mə'nası: Soyundurmaq

Tərkibi: Yeddinci hərəkəli hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Məf'ULAtü

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulün

16.Zihaf adı: *Nəqs*

Mə'nası: Azaltmaq

Tərkibi: ('əsb + kəff)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Müf'A'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'A'İlü

17.Zihaf adı: *Nəhr*

Mə'nası: Boğaz kəsmək

Tərkibi: Yüngül səbəbləri və son hərfi at

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Məf'ULAtü

Yaratdığı təf'ilə: Fə'

18.Zihaf adı: *Rəb'*

Mə'nası: Dördüncü olmaq

Tərkibi: (salm + xəbn)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'il

19.Zihaf adı: *Rəf'*

Mə'nası: Alıb götürmək

Tərkibi: İlk yüngül səbəbi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Müstəf'ilün, Məf'UlAtü

Yaratdığı təf'ilə: FA'ilün, Məf'Ulü

20.Zihaf adı: *Salm*

Mə'nası: Qulağı dibindən kəsmək

Tərkibi: (həzf + qət')

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'lün

21.Zihaf adı: *Səlm*

Mə'nası: Rəxnələmək, zədələmək

Tərkibi: İlk hərəkəli hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Fə'Ulün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'lün

22.Zihaf adı: *Səlx*

Mə'nası: Dərini soymaq

Tərkibi: Sondan iki səbəbi at, sonun sakın et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'i-lA-tün

Yaratdığı təf'ilə: FA'

23.Zihaf adı: *Sərm*

Mə'nası: Ön dişləri sındırılmış

Tərkibi: (səlm + qəbz)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Fə'Ulün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'lü

24.Zihaf adı: *Təyy*

Mə'nası: Bükmək, qatlamaq

Tərkibi: Dördüncü hərəkəsiz hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Müstəf'ilün, Məf'UlAtü

Yaratdığı təf'ilə: Müftə'ilün, FA'ilAtü

25.Zihaf adı: *Təzfit*

Mə'nası: Hərtərəfli, dolğun, tamamlanmış

Tərkibi: Sona bir hərəkəli, iki hərəkəsiz hərf artır

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: FA'iliyyAtAn

26.Zihaf adı: *Təms*

Mə'nası: Silinmək, yox olmaq

Tərkibi: Sondan iki yüngül səbəbi və son hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'i-lA-tün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'

27.Zihaf adı: *Tərfil*

Mə'nası: Ətək uzatmaq

Tərkibi: Sona bir yüngül səbəb əlavət et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Müstəf'ilün, Mütəf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Müstəf'ilAtün, Mütəf'A'ilAtün

28.Zihaf adı: *Tətvil*

Mə'nası: Uzatmaq

Tərkibi: Sona uzun bir hərf əlavə et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Müstəf'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Müstəf'ilAtAn

29.Zihaf adı: *Təxli'*

Mə'nası: Burxutmaq

Tərkibi: (xəbn + qət')

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: FA'ilün, Müstəf'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'il, Fə'Ulün

30.Zihaf adı: *Təxniq*

Mə'nası: Boğmaq

Tərkibi: İlk hərfi atmaq

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Məf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulün

31.Zihaf adı: *Təş'is*

Mə'nası: Pərakəndə etmək

Tərkibi: Yanaşı vətəddən bir hərəkəli hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulün

32.Zihaf adı: *Tövsi'*

Mə'nası: Genişləndirmək

Tərkibi: Bir yüngül səbəb artır

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: FA'iliyyAtün

33.Zihaf adı: *Xəbl*

Mə'nası: Əl və ayağı kəsmək, şikəst etmək

Tərkibi: (xəbn + təyy)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Müstəf'ilün, Məf'ULAtü

Yaratdığı təf'ilə: Fə'ilətün, Fə'ilAtü

34.Zihaf adı: *Xəbn*

Mə'nası: Paltarın kənarın qatlayıb, qısaltmaq

Tərkibi: İkinci hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilün, FA'ilAtün, Müstəf'ilün, Məf'ULAtü

Yaratdığı təf'ilə: Fə'ilün, Fə'ilAtün, MəfA'ilün, MəfA'İlü

35.Zihaf adı: *Xərb*

Mə'nası: Dağıtmaq, xaraba qoymaq

Tərkibi: (xərm + kəff)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MəfA'İlün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulü

36.Zihaf adı: *Xərm*

Mə'nası: Burun pərinə dəsmək

Tərkibi: Yanaşı vətədin ilk hərfini atmaq

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Məf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulün

37.Zihaf adı: *Həzəz*

Mə'nası: Kəsmək, qısaltmaq, quyruğu kəsik

Tərkibi: Sondakı vətədi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: FA'ilün, Müstəf'ilün, Məf'UlAtü, Mütəf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə', Fə'lün, Fə'lün, Fə'ilün

38.Zihaf adı: *Həzf*

Mə'nası: Atmaq, çıxarıb tullamaq

Tərkibi: Sondakı yüngül səbəbi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Fə'Ulün, Məf'A'ilün, FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'əl, Fə'Ulün, FA'ilün

39.Zihaf adı: *Hətm*

Mə'nası: Dişi dibindən sındırmaq

Tərkibi: (həzf + qəsr)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Məf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'Ul

40.Zihaf adı: *Cəbb*

Mə'nası: Axta etmək

Tərkibi: Hər iki yüngül səbəbi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: Məf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'əl

41.Zihaf adı: *Cəd'*

Mə'nası: Bədəndən burun-qulağı kəsmək

Tərkibi: İlk iki səbəbi at,vətədin son hərfin sakit et

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Məf'UlAtü

Yaratdığı təf'ilə: FA'

42.Zihaf adı: *Cəzl*

Mə'nası: Bir şeyi kəsib, iki parça etmək

Tərkibi: (izmar + təyy)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Mütəf'A'ilün

Yaratdığı təf'ilə: Müftə'ilün

43.Zihaf adı: *Cəmm*

Mə'nası: Qulaqsız və buynuzsuz qoyun

Tərkibi: (xərm + 'əql)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: Müf'A'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: FA'ilün

44.Zihaf adı: *Cəhf*

Mə'nası: Bir şeyi azaltmaq

Tərkibi: (xəbn + kiçik fasiləsin at)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: FA'ilAtün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'

45.Zihaf adı: *Şəkl*

Mə'nası: Buxov, cidar

Tərkibi: (xəbn + kəff)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: FA'ilAtün, Müs-təf'i-lün

Yaratdığı təf'ilə: Fə'ilAtü, MəfA'ilü

46.Zihaf adı: *Şətər*

Mə'nası: Gözün qapaqlarının tərsinə çevrilməsi

Tərkibi: (xərm + qəbz)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MəfA'İlün

Yaratdığı təf'ilə: FA'ilün

47.Zihaf adı: *'Əql*

Mə'nası: Dəvənin ayaqlarını bağlamaq

Tərkibi: ('əsb + qəbz)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MüfA'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: MəfA'ilün

48.Zihaf adı: *'Əqs*

Mə'nası: Saç hörmək, buynuzun qulağa dolaşması

Tərkibi: (xərm + nəqs)

Növ': Qovuşuq

Təf'iləsi: MüfA'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: Məf'Ulü

49.Zihaf adı: *'Əzb*

Mə'nası: Buynuzu şikəst

Tərkibi: İlk hərfi at

Növ': Sadə

Təf'iləsi: MüfA'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: Müftə'ilün

50.Zihaf adı: *'Əsb*

Mə'nası: Ağac budaqlarını kəsmək üçün bir yerə yığmaq

Tərkibi: Ağır səbəbin ikinci hərfini sakın et

Növ': Sadə

Təf'iləsi: MüfA'ələtün

Yaratdığı təf'ilə: MəfA'İlün

BÜHÛRİ-ƏRÛZ

Ərəb əruzunun bəhrləri

Ərəb əruzunun bəhrləri on altıdır:

- 1.Təvil (əsas qəlibi - Fə'Ulün)
- 2.Mədid (əsas qəlibi - FA'ilAtün)
- 3.Bəsit (əsas qəlibi - Müstəf'ilün)
- 4.Vafir (əsas qəlibi - MüfA'ələtün)
- 5.Kamil (əsas qəlibi - MütəfA'ilün)
- 6.Həzəc (əsas qəlibi - MəfA'İlün)
- 7.Rəcəz (əsas qəlibi - Müstəf'ilün)
- 8.Rəməl (əsas qəlibi - FA'ilAtün)
- 9.Səri' (əsas qəlibi - Müftə'ilün)
- 10.Münsərih (əsas qəlibi - Müstəf'ilün)
- 11.Xəfif (əsas qəlibi - FA'ilAtün)
- 12.Müzare (əsas qəlibi - MəfA'İlün)
- 13.Müqtəzəb (əsas qəlibi - Məf'UlAtü)

14.Müctəs (əsas qəlibi - Müstəf'ilün)

15.Mütəqarib (əsas qəlibi - Fə'Ulün)

16.Mütədarik (əsas qəlibi - FA'ilün)

Fars və Tacik əruzunun bəhrləri

Fars və Tacik əruzunun bəhrləri on dörddür:

1.Həzəc

2.Rəcəz

3.Rəməl

4.Münsərih

5.Müzare

6.Müqtəzəb

7.Müctəs

8.Səri'

9.Cədid (Ğərib)

10.Qərib

11.Xəfif

12.Müşakil

13.Mütəqarib

14.Mütədarik

Özbək əruzunun bəhrləri

Özbək əruzunun bəhrləri on üçdür:

1.Həzəc

2.Rəməl

3.Müzare

4.Mütəqarib

- 5.Müctəs
- 6.Xəfif
- 7.Münsərih
- 8.Rəcəz
- 9.Səri'
- 10.Mütədarik
- 11.Kamil
- 12.Təvil
- 13.Müşakil

Türk əruzunun bəhrləri

Türk əruzunun bəhrləri on birdir:

- 1.Həzəc
- 2.Rəməl
- 3.Rəcəz
- 4.Müzare
- 5.Müctəs
- 6.Xəfif
- 7.Səri'
- 8.Mütəqarib
- 9.Münsərih
- 10.Kamil
- 11.Vafır

Azərbaycan əruzunun bəhrləri

Azərbaycan əruzunun bəhrləri on ikidir:

- 1.Həzəc

- 2.Rəməl
- 3.Münsərih
- 4.Rəcəz
- 5.Müzare
- 6.Müctəs
- 7.Xəfif
- 8.Mütədarik
- 9.Mütəqarib
- 10.Kamil
- 11.Səri'
- 12.Müqtəzəb

Bəhri-Həzəc (Həzəc bəhri)

1-cı növ: MəfA'İlün məfA'İlün məfA'İlün məfA'İlün

Mənim dərdim dəvâ bulmaz, könül görməzsə, məhbûbun
Mənim könlüm qədər məhrûlər istər təşnədil xûbun

(Ümid Sadə)

1-ci növ:

Variant¹ : MəfA'İlün məfA'İlün məfA'İlün məfA'İlü

Variant² : MəfA'İlün məfA'İlün məfA'İlün məfA'İlan

Nümunə:

Beyt:

Tərəşşüh qəbrimin dâşından etmiş çeşmimin yâşi
Xəyâl eylər görən kim, lə'l(i)dəndir qəbrimin dâşi

(Şeyx Məhəmməd Füzuli (r))

İndi nümunə yazdığım beyti *təqti* edək.

Təqti - Şerin hər misrasında durğuya, fasiləyə əsaslanan bölgü (həm heca və əruz vəznlərində, həm də sərbəst nəzmdə olur) adlanır.

Biz də nümunə beyti bu dörd təf'ilənin tərkibinə uyğun olaraq təqti edəcəyik.

Beyt:

Tərəş şühqəb - MəfA'İlün
rimin dâşın - məfA'İlün
danet mişçeş - məfA'İlün
mimin yâşi - məfA'İlün

Xəyâ leylər - MəfA'İlün
görən kimlə' - məfA'İlün
l(i)dən dirqəb - məfA'İlün
rimin dâşi - məfA'İlün

Qeyd (3) : Beytdəki sonuncu MəfA'İlün təf'iləsinin sonu açıq heca ola bilər fəqət bu sonluğa aiddi.Beytin əvvəlində, ortasında icazəli deyil.Yə'ni *məfA'İlün* *məfA'İlü* kimi bitə bilər.

2-ci növ: MəfA'İlün məfA'İlün fə'Ulün

Nümunə beyt:

Girib həmmâm arâ dildârı gördüm
Təcəllâdən əyan dîdârı gördüm
(Seyyid Əzim Şirvani)

Təqti:

Girib həmmâ - MəfA'İlün
marâ dildâ - məfA'İlün
rıgördüm - fə'Ulün

Təcəl lâdən - MəfA'İlün
əyan dîdâ - məfA'İlün
rıgördüm - fə'Ulün

3-cü növ: MəfA'İlün məfA'İlün

4-cü növ: MəfA'İlün fə'Ulün məfA'İlün fə'Ulün

5-ci növ: MəfA'İlün fə'Ulün

6-cı növ: MəfA'ilün məfA'ilün məfA'ilün məfA'ilün

7-ci növ: MəfA'ilün məfA'ilün

8-ci növ: Məf'Ulü məfA'İlü məfA'İlü fə'Ulün

8-ci növ / 2-ci variant: Məf'Ulü məfA'İlü məfA'İlü məfA'İlün

9-cu növ: Məf'Ulü məfA'İlün məf'Ulü məfA'İlün

10-cu növ: Məf'Ulü məfA'ilün

11-ci növ: Məf'Ulü məfA'ilün fə'Ulün

12-ci növ: Məf'Ulü məfA'ilü fə'Ulün

13-cü növ: Məf'Ulü məfA'ilün məf'Ulü fə'əl

14-cü növ: Məf'Ulü fə'Ulün

15-ci növ: fA'ilün məfA'ilün fA'ilün məfA'ilün

Bəhri-Rəcəz (Rəcəz bəhri)

Azərbaycan əruzunda ***Rəcəz*** bəhrinin növləri və növ variantları ***on üç*** təf'ilə üzərində qurulmuşdur.

1.Müstəf'ilün

2.Müftə'ilün

3.MəfA'ilün

4.Müftə'ilAtün

5.MüfA'ilAtün

6.Müstəf'ilAn

7.MəfA'ilAn

8.Müstəf'ilü

9.Müftə'ilAn

10.Müftə'ilü

11.MəfA'ilü

12.Müftə'ilAtü

13.MüfA'ilAtü

Rəcəz bəhrinin bütün qəliblərini göstərilən bu ***13*** təf'ilə təşkil edir.Rəcəz bəhrinin Azərbaycan əruzunda ***yeddi*** növü vardır.

Birinci növ: Rəcəz bəhrinin birinci növü:

Müstəf'ilün müstəf'ilün müstəf'ilün müstəf'ilün

Bu ölçüyə ərəb və fars əruzlarında *rəcəzi-müsəmməni-salim*, Azərbaycan əruzunda isə *dördböhlümlü bütöv rəcəz* deyilir.

Nümunə:

Göz tikmişəm bir gövhəri-vâlâyə mən, vâlâyə mən
Verdim könül bir vâhidi-yektâyə mən, yektâyə mən

Birinci növün əlavə olaraq iki variant qəlibi də vardır:

Müstəf'ilün müstəf'ilün müstəf'ilün müstəf'ilü

Müstəf'ilün müstəf'ilün müstəf'ilün müstəf'ilAn

İkinci növ: Rəcəz bəhrinin ikinci növü:

Müstəf'ilün müstəf'ilün

Bu ölçüyə ərəb və fars əruzlarında *rəcəzi-mürəbbəi-salim* , Azərbaycan əruzunda isə *ikiböhlümlü bütöv rəcəz* adlanır.

İkinci növün əlavə olaraq iki variant qəlibi vardır:

Birinci variant:

Müstəf'ilün müstəf'ilü

İkinci variant:

Müstəf'ilün müstəf'ilAn

Üçüncü növ: Rəcəz bəhrinin üçüncü növü:

Müftə'ilün məfA'ilün müftə'ilün məfA'ilün

(müsəmməni-mətvii-məxbun) yaxud (dördbölmümlü qısa rəcəz)

Üçüncü növün əlavə olaraq bir variant qəlibi də vardır:

MəfA'ilün müftə'ilün məfA'ilün müftə'ilün

Dördüncü növ: Rəcəz bəhrinin dördüncü növü:

Müftə'ilün məfA'ilün (İki bölmümlü qısa rəcəz)

Beşinci növ: Rəcəz bəhrinin beşinci növü:

MəfA'ilün müftə'ilün (Koroğlu rəcəzi)

Altıncı növ: Rəcəz bəhrinin altıncı növü:

Müftə'ilün müftə'ilün müftə'ilAtün (Üç bölmümlü qısa seyrək rəcəz, Qazi Bühranəddin rəcəzi)

Yeddinci növ: Rəcəz bəhrinin yeddinci növü:

MüfA'ilAtün müfA'ilAtün (İki bölmümlü nadir rəcəz, Səhhaf rəcəzi)

Azərbaycan əruzunda rəməl bəhri

Rəməl bəhrinin Azərbaycan əruzunda on beş təf'iləsi vardır:

- 1.FA'ilAtün
- 2.FA'ilün
- 3.Fə'ilAtün
- 4.Fə'ilün
- 5.Fə'lün
- 6.Fə'ilAtü
- 7.FA'ilAtAn
- 8.FA'ilAn
- 9.FA'ilAtü
- 10.FA'ilü
- 11.Fə'ilAtAn
- 12.Fə'ilAn
- 13.Fə'lAn
- 14.Fə'ilü
- 15.Fə'lü

Azərbaycan rəməlinin tərkibini təşkil edən bu təf'ilələrin özlərinə məxsus adları vardır.Bəhrin növlərini tə'yin etmək üçün bu adları bilməyimiz zəruridir.

FA'ilAtün (rəməli-salim) təf'iləsi bütöv rəməl adlanır.Əruz vəznində bu, ümumiyyətlə, rəməl bəhrinin əsas təf'iləsi sayılır.Əruzçuların fikrincə, rəməlin bütün təf'ilələri müxtəlif yollarla bundan nəş'ət etmişdir.O təf'ilələr bu əsas təf'ilənin derivatları hesab olunur.

FA'ilün (rəməli-məhzuf) təf'iləsi naqis rəməl adlanır, çünki bundan bütöv rəməldə (FA'ilAtün-də) olan son heca (tün hecası) atılmış, FA'ilA qalmışdır, sonra, əruzda belə bir təf'ilə olmadığı üçün, FA'ilA vəznə ona bərabər olan fA'ilün təf'iləsilə əvəz edilmişdir.

Fə'ilAtün (rəməli-məxbun) təf'iləsi qısa rəməl adlanır, çünki bunda bütöv rəməlin birinci hecasında olan ***A*** qısa ***ə*** ilə əvəz edilmişdir.

Fə'ilün (məxbuni-məhzuf) təf'iləsi incə rəməl adlanır, çünki bu, ***FA'ilün*** təf'iləsinin incə şəklidir, fərq yalnız ondakı uzun, qalın ***A*** saitinin bundakı qısa incə ***ə*** saiti ilə əvəz edilməsindədir.

Fə'lün (rəməli-asləm) təf'iləsi qapalı təf'ilə adlanır. Bunda bütöv rəməldən ***tün*** hecası və onun qabağındakı ***A*** hərfi atılmış, ***FA'il*** qalmışdır, sonra, əruzda belə bir təf'ilə olmadığı üçün, FA'il vəznə ona bərabər olan ***Fə'lün*** təf'iləsilə əvəz edilmişdir.

Fə'ilAtü (rəməli-məşkul) təf'iləsi açıq qısa rəməl adlanır. Əslində bu kəsiy qısa rəməl adlandırılmalı idi, çünki bunda qısa rəməl adlanan ***Fə'ilAtün*** təf'iləsindən son hərflər (n hərfləri) düşmüşdür; lakin bunun yuxarıdakı ən gözə çarpan fərqi açıq heca ilə bitməsidir. Buna görə bu təf'ilə Azərbaycan əruzunda kəsiy qısa rəməl deyil, sadəcə olaraq açıq qısa rəməl adını almışdır.

Azərbaycan əruzunun rəməl bəhrini təşkil edən on üç növ kəmiyyətə, quruluşu üzrə üç qrupa bölünür:

1) Dördtəf'iləlilər

2) Üçtəf'iləlilər

3) İkitəf'iləlilər

1. Dördtəf'iləli rəməl növləri:

1) FA'ilAtün⁴

2) FA'ilAtün³ fA'ilün

3) Fə'ilAtün⁴

4) Fə'ilAtün³ fə'ilün

5) (Fə'ilAtü fA'ilAtün)²

2. Üçtəf'iləli rəməl növləri:

1) FA'ilAtün² fA'ilün

2) Fə'ilAtün³

3) Fə'ilAtün² fə'ilün

3.İkitəf'iləli rəməl növləri:

1) FA'ilAtün²

2) Fə'ilAtün²

3) Fə'ilAtü fA'ilAtün

4) Fə'ilAtü fA'ilün

Nəhayət sonuncu on üçüncü növ:

Fə'ilAtün fə'ilün

Azərbaycan əruzunda xəfif bəhri

Xəfif bəhri Azərbaycan əruzunda on iki təf'ilə üzərində qurulmuşdur.

1.Fə'ilAtün

2.MəfA'ilün

3.Fə'ilün

4.Fə'lün

5.FA'ilAn

6.Fə'ilAn

7.Fə'lAn

8.MəfA'ilü

9.Fə'ilü

10.Fə'lü

11.Fə'ilAtü

12.FA'ilAtü

Azərbaycan xəfifi ilə ərəb xəfifi arasında yalnız dörd müştərək təf'ilə vardır:

- 1.FA'ilAtün
- 2.Fə'ilAtün
- 3.MəfA'ilün
- 4.Fə'ilün

Ərəblərin qalan səkkiz təf'iləsi Azərbaycan xəfifində işlənmir.
Azərbaycan əruzunda xəfif bəhrinin iki növü vardır.

1-ci növ:

Fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilün

2-ci növ:

FA'ilAtün məfA'ilün fə'ilAtün

Birinci növ şe'rimizdə əsrlərdən bəri səkkiz vəzn variantı şəklində işlənmişdir.Bu vəzn variantları misalları ilə aşağıdakılardır:

1.Fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilün

Hara getsən səninlə mən də varam (Ə.Sabir)

2.Fə'ilAtün məfA'ilün fə'lün

Əbədiyyət mənim məzârımdır (H.Cavid)

3.FA'ilAtün məfA'ilün fə'ilün

Sâbirim yox sən ölmədin dirisən (A.Şaiq)

4.FA'ilAtün məfA'ilün fə'lün

Yüksələn məhv olar fəqət enməz (H.Cavid)

5.Fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilAn

Yaxşırmıydı gənc ikən sənə mövt (Ə.Nəzmi)

6.Fə'ilAtün məfA'ilün fə'lAn

Küreyi-ərzi fərz edir səyyâr (Seyid Əzim)

7.FA'ilAtün məfA'ilün fə'ilAn

Əsmə dur, əsmə, ey nəsîmi-bəhâr (H.Cavid)

8.FA'ilAtün məfA'ilün fə'lAn

Bəzmi-eşq içrə sun mənə bir câm! (M.Füzuli)

Bu variantlardan birincisini biz növ qəlibi kimi qəbul etdik və şe'rimizdə xəfif bəhri deyilərkən onu həmin qəliblə göstəririk.Bunu biz baş variant və yaxud növ kimi qəbul edirik, çünki burada misra qısa səsli heca ilə başlanıb, qısa səsli heca ilə də bitir.Mə'lumdur ki, bu tip hecalar Azərbaycan dili üçün uzun səsli hecalardan daha səciyyəvidir.Uzun səsli heca ilə başlanan və bitən misralar, demək olar ki, həmişə alınma sözlərlə vəznənlənir.

Azərbaycan əruzunda xəfifin ikinci növü iki varianta malikdir.Birinci əsas variant eyni zamanda növ sayılır və Azərbaycan xəfifinin doqquzuncu, onun bir variantı da onuncu qəlibini təşkil edir:

9.Fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilAtün

Mənəm ol hürri-bin yezîd Riyâhi (M.Füzuli)

10.FA'ilAtün məfA'ilün fə'ilAtün

Tîği-xunrîzilə zamâni-şücâət (M.Füzuli)

Azərbaycan əruzunda müzare bəhri

Azərbaycan əruzunda müzare bəhri səkkiz təf'ilə üzərində qurulmuşdur:

- 1.Məf'Ulü
- 2.FA'ilAtü
- 3.MəfA'İlü
- 4.FA'ilün
- 5.FA'ilAn
- 6.FA'ilAtün
- 7.FA'ilAtAn
- 8.FA'ilü

Azərbaycan əruzunda müzare bəhrinin yeddi növü və səkkiz növ variantı vardır.Bunlar aşağıdakılardır:

- 1.Məf'Ulü fA'ilAtü məfA'İlü fA'ilün
(Dördbölmümlü sınıq açıq naqis müzare)
- 2.Məf'Ulü fA'ilAtü məfA'İlü fA'ilAn
(Dördbölmümlü sınıq açıq uzun naqisli müzare)
- 3.Məf'Ulü fA'ilAtün məf'Ulü fA'ilAtün
(Dördbölmümlü sınıq bütöv müzare)
- 4.Məf'Ulü fA'ilAtün məf'Ulü fA'ilAtAn
(Dördbölmümlü sınıq uzun bütövlü müzare)
- 5.Məf'Ulü fA'ilün məf'Ulü fA'ilün
(Dördbölmümlü sınıq naqis müzare)
- 6.Məf'Ulü fA'ilAtün
(İkibölmümlü sınıq bütöv müzare)

7.Məf'Ulü fA'ilün

(İkibölümlü sınıq naqis müzare)

Bu yeddi qəlibdən ikincisi və dördüncüsü həm növ, həm variant qrupuna aiddir.Çünki bu iki qəliblə Azərbaycan poeziyasında həm müstəqil şe'rlər yazılmış, həm də birinci və üçüncü növlərdə yazılmış olan şe'rlərin içərisində bu ölçülərdə misralar, beytlər yaradılmışdır.Müstəqil işlənənləri növ, hər hansı bir şe'rin ayrı-ayrı misralarında işlənənləri isə variant adlandırırıq.

Azərbaycan müzaresənin variant qəlibləri aşağıdakılardır:

- 1.Məf'Ulü fA'ilAtü məfA'ilü fA'ilü
- 2.Məf'Ulü fA'ilAtün məf'Ulü fA'ilAtü
- 3.Məf'Ulü fA'ilün məf'Ulü fA'ilü
- 4.Məf'Ulü fA'ilün məf'Ulü fA'ilAn
- 5.Məf'Ulü fA'ilAtü
- 6.Məf'Ulü fA'ilAtAn
- 7.Məf'Ulü fA'ilü
- 8.Məf'Ulü fA'ilAn

Azərbaycan əruzunda səri' bəhri

Səri' bəhrinin Azərbaycan əruzunda on iki təf'iləsi vardır:

- 1.Müstəf'ilün
- 2.FA'ilün
- 3.FA'ilAn
- 4.Fə'lün
- 5.Fə'ilün
- 6.Məf'UlAn

7.Məf'Ulün

8.MəfA'ilün

9.Müftə'ilün

10.Fə'ilətün

11.Fə'ULAn

12.Fə'Ulün

Azərbaycan əruzunda səri' bəhrinin növləri və onların variantları aşağıdakılardan ibarətdir:

1-ci növ:

Müftə'ilün müftə'ilün fA'ilün

(Bu sxemin digər adı *Məxzənul-əsrâr vəznî* olaraq bilinir)

Bu növün iki variantı mövcuddur.

1) Müftə'ilün müftə'ilün fA'ilü

(Üç bölümlü açıq səri')

2) Müftə'ilün müftə'ilün fA'ilAn

(Üç bölümlü uzun fA'ilün'lə bitən səri')

2-ci növ:

Müftə'ilün müftə'ilün

(İki bölümlü səri')

Bu növün bir variantı mövcuddur.

Müftə'ilün müftə'ilü

Azərbaycan əruzunda münsərih bəhri

Azərbaycan əruzunda və şe'rində münsərih bəhri aşağıdakı on iki təf'ilə üzərində qurulur:

- 1.Müftə'ilün
- 2.Müftə'ilü
- 3.FA'ilün
- 4.FA'ilAtü
- 5.FA'ilü
- 6.FA'ilAn
- 7.MəfA'ilün
- 8.Müstəf'ilün
- 9.Fə'Ulün
- 10.Fə'Ulü
- 11.FA'
- 12.Fə'

Bu təf'ilələr əsasında Azərbaycan əruzunda münsərih bəhrinin beş əsas növü və bunlarda iyirmi üç variant ölçüsü vardır.Növlərin üçü dördtəf'iləli, ikisi ikitəf'iləlidir.

1-ci növ:

Müftə'ilün fA'ilün müftə'ilün fA'ilün

Bu növ Azərbaycan əruzunun münsərihi üçün ən aktiv və ən tipik növdür.Buna görə də biz bunu növlərin tərtibi sırasında başda, birinci yerdə qoyuruq.

Birinci növün beş variantı mövcuddur:

Birinci variant:

MəfA'ilün fA'ilün məfA'ilün fA'ilün

İkinci variant:

Müftə'ilün fA'ilün məfA'ilün fA'ilün

Üçüncü variant:

MəfA'ilün fA'ilün müftə'ilün fA'ilün

Dördüncü variant:

Müftə'ilün fA'ilün müftə'ilün fA'ilAn

Beşinci variant:

Müftə'ilün fA'ilAn müftə'ilün fA'ilün

2-ci növ:

Müftə'ilün fA'ilün

Bu növün üç variantı mövcuddur.

Birinci variant:

MəfA'ilün fA'ilün

İkinci variant:

Müftə'ilün fA'ilAn

Üçüncü variant:

MəfA'ilün fA'ilAn

3-cü növ:

Müftə'ilün fA'ilün müftə'ilün fA'ilAn

(Dördbövlümlü fA'ilAn ayaqlı münşərih növü, yaxud Qazi Bürhanəddin münşərihi deyilir)

4-cü növ:

Müftə'ilün fA'ilAtü müftə'ilün fə'

(Dördbövlümlü qısa açıq kiçikli münşərih, yaxud Füzuli münşərihi adlanır)

5-ci növ:

Müstəf'ilün fə'Ulün

(Abbas Səhhət münşərihi adlanır)

Azərbaycan əruzunda müqtəzəb bəhri

Azərbaycan əruzunu ilə məşğul olduğumuz uzun illər ərzində müqtəzəb bəhrinə rast gəlməmişdik. Buna görə əsərlərimizdə Azərbaycan əruzunda yalnız on bir bəhr işlənmişdir - deyə qeyd edilir. Lakin 1962-ci ildə bu bəhrin Azərbaycan əruzunda bircə növünə rast gəldik:

fA'ilAtü məf'Ulün fA'ilAtü məf'Ulün

Ümumi əruzda bu qəlibin adına müqtəzəbi-müsəmməni-mətviyi-məqtu' deyilir.Azərbaycan dilində buna ad qoymağa ehtiyac duymuruq.Əgər bu bəhrin bizdə başqa növləri işlənsəydi, onları bir-birindən seçmək üçün ad qoyardıq.Azərbaycan əruzunda müqtəzəb bəhri dedikdə biz yalnız bunu, başqa əruzların müqtəzəb növlərindən ayırmaq üçün, sadəcə olaraq Azərbaycan müqtəzəbi deyib yuxarıdakı qəlibini göstərə bilərik.Bu qəlibin iki variantı da vardır ki, biri Məf'Ulü, ikincisi isə Məf'ULAn ilə bitir.

Azərbaycan əruzunda müctəs bəhri

Azərbaycan müctəsində həm nəzəri, həm də əməli olaraq on bir təf'ilə vardır:

- 1.MəfA'ilün
- 2.MəfA'ilü
- 3.Fə'ilAtün
- 4.Fə'ilAtü
- 5.Fə'ilün
- 6.Fə'ilü
- 7.Fə'lü
- 8.Fə'lün
- 9.fA'ilAn
- 10.Fə'lAn
- 11.Fə'ilAtAn

Ərəb müctəsiylə Azərbaycan müctəsi arasında üç müştərək təf'ilə vardır:

- 1.MəfA'ilün
- 2.MəfA'ilü
- 3.Fə'ilAtün

Ərəblərin qalan beş təf'iləsi Azərbaycan müctəsinə yabancıdır.Fars müctəsinin də Məf'Ulün, fA'ilAn, müftə'ilün, müstəf'ilün, fA'ilAtün, fA'ilün,

fə', fA' təf'ilələri Azərbaycan müctəsində işlənir. Bu müqayisələr göstərir ki, Azərbaycan müctəsi ərəb və fars müctəsinə nisbətən öz xüsusiyyətlərinə malikdir.

Azərbaycan müctəsində, dörd növ, on dörd variant olmaqla, on səkkiz qəlib vardır:

Birinci növ:

1. MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilAtün

Bunun variantları:

- a) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilAtü
- b) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilAtAn

İkinci növ:

2. MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilün

Bunun variantları:

- a) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'lün
- b) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilü
- c) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'lü
- d) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'ilAn
- e) MəfA'ilün fə'ilAtün məfA'ilün fə'lAn

Üçüncü növ:

3. MəfA'ilün fə'ilAtün

Bunun variantları:

- a) MəfA'ilün fə'ilAtü
- b) MəfA'ilün fə'ilAtAn

Dördüncü növ:

4.MəfA'ilün fə'ilün

Bunun variantları:

- a) MəfA'ilün fə'lün
- b) MəfA'ilün fə'ilü
- c) MəfA'ilün fə'lü
- d) MəfA'ilün fə'ilAn
- e) MəfA'ilün fə'lAn

Azərbaycan əruzunda kamil bəhri

Azərbaycan əruzunda kamil bəhri az yayılmış bəhrlərdən biridir.Bu bəhr əruzumuzda üç təf'ilə üzərində qurulmuşdur.

Bunlar:

- 1.MütəfA'ilün (bütöv kamil)
- 2.MütəfA'ilü (açıq kamil)
- 3.MütəfA'ilAn (uzun kamil)

Azərbaycan kamilinin bu üç təf'iləsi üzərində əruzumuzda bu bəhrin iki növü - dördbözlümlü və ikibözlümlü növü və bu növlərin altı əsas qəlibi qurulmuşdur.Bunlar aşağıdakılardır:

- 1.MütəfA'ilün⁴
- 2.MütəfA'ilün³ mütəfA'ilü
- 3.MütəfA'ilün³ mütəfA'ilAn
- 4.MütəfA'ilün²
- 5.MütəfA'ilün mütəfA'ilü
- 6.MütəfA'ilün mütəfA'ilAn

Azərbaycan əruzunda mütəqarib bəhri

Mütəqarib bəhri Azərbaycan əruzunda orta dərəcədə yayılmış bəhlərdəndir.Bu bəhr yeddi təf'ilə üzərində qurulmuşdur.

- 1.Fə'Ulün (bütöv mütəqarib)
- 2.Fə'Ulü (açıq mütəqarib)
- 3.Fə'ULAn (uzun mütəqarib)
- 4.Fə'ul (yüngül mütəqarib)
- 5.Fə'Ul (qısa mütəqarib)
- 6.Fə'lün (qapalı mütəqarib)
- 7.Fə'lü (mütəqarib təf'iləsi)

Azərbaycan mütəqaribinin bu yeddi təf'iləsi üzərində əruzumuzda bu bəhrin dörd növü və bunların başlıca olaraq on bir qəlibi qurulmuşdur.Bunlar aşağıdakılardır:

- 1.FəUlün⁴
- 2.Fə'Ulün³ fə'Ulü
- 3.Fə'Ulün³ fə'ULAn
- 4.Fə'Ulün³ fə'ul
- 5.Fə'Ulün³ fə'Ul
- 6.(Fə'lün fə'Ulün)²
- 7.Fə'lün fə'Ulün fə'lün fə'Ulü

8.Fə'lün fə'Ulün fə'lün fə'ULAn

9.Fə'lün fə'Ulün

10.Fə'lün fə'Ulü

11.Fə'lün fə'ULAn

Azərbaycan əruzunda mütədarik bəhri

Azərbaycan əruzunda mütədarik bəhri canlı şe'r və qəlibi ilə misranın vəzncə dəqiqliyinə əsasən on dörd təf'ilə üzərində qurulmuşdur:

1.FA'ilün

2.FA'ilü

3.FA'ilAn

4.Fə'ilün

5.Fə'ilü

6.Fə'ilAn

7.Fə'il

8.Fə'Ul

9.Fə'lün

10.Fə'lü

11.Fə'lAn

12.Fə'

13.FA'

14.Fə'i

Azərbaycan mütədarikinin bu on dörd təf'iləsi üzərində əruzumuzda bu bəhrin on altı qəlibi qurulmuşdur.Bu qəliblərin doqquzu növ, yeddisi variant qəlibləridir.Növ qəlibləri aşağıdakılardır.

1.(FA'ilün fə'il)² (Nəbati mütədariki)

2.FA'ilün³ fə'

3.FA'ilün³ fə'il

4.FA'ilün fə'il

5.FA'ilün² fə'Ul²

6.(FA'ilün fə'il)³

7.(FA'ilün fə'il)⁴

8.Fə'ilün³ fə'

9.Fə'lün⁴

Əruz vəznində işlənməyən qədim fars bəhrləri

Bəhri-Əriz: MəfA'İlün fə'Ulün məfA'İlün fə'Ulün

Bəhri-Əmiq: FA'ilün fA'ilAtün fA'ilün fA'ilAtün

Bəhri-Sərim: MəfA'İlün fA'ilAtün fA'ilAtün

Bəhri-Kəbir: Məf'ULAtü məf'ULAtü müstəf'ilün

Bəhri-Bədil: Müstəf'ilün müstəf'ilün fA'ilAtün

Bəhri-Qəlib: FA'ilAtün fA'ilAtün məfA'İlün

Bəhri-Həmid: Məf'ULAtü müstəf'ilün məf'ULAtü

Bəhri-Səğir: Müstəf'ilün fA'ilAtün müstəf'ilün

Bəhri-Əsəmm: FA'ilAtün məfA'İlün fA'ilAtün

Bəhri-Səlim: Müstəf'ilün məf'ULAtü məf'ULAtü

Bəhri-Həmid: FA'ilAtün müstəf'ilün müstəf'ilün

Bəhri-Mə'kus: FA'ilAtün məf'ULAtü müstəf'ilün

Bəhri-Mühməl: FA'ilAtün məfA'İlün müstəf'ilün

Bəhri-Mübhəm: Müstəf'ilün fA'ilAtün məf'ULAtü

Bəhri-Əxrəs: Müstəf'ilün fA'ilAtün məfA'İlün

Bəhri-Müstə'məl: Məf'ULAtü müstəf'ilün fA'ilAtün

Bəhri-Mənsu': MəfA'İlün müstəf'ilün fA'ilAtün

Bəhri-Müsəttər: Müstəf'ilün məfA'İlün fA'ilAtün

Bəhri-Müəmməm: Məf'ULAtü fA'ilAtün müstəf'ilün

Bəhri-Qate': Müstəf'ilün məf'ULAtü fA'ilAtün

Bəhri-Bais: MəfA'İlün fA'ilAtün müstəf'ilün

Bəhri-Müştərek: fA'ilAtün müstəf'ilün məfA'İlün

Bəhri-Müəyyən: fA'ilAtün müstəf'ilün məf'ULAtü

Bəhri-Hərim: MəfA'İlün məfA'İlün fA'ilAtün

Fars əruzunda - Həzəc (هزج)

Mö'təlifə və ya müctəlibə dairəsindən olan bir bəhrdir. Təf'ilələri səkkiz dəfə (مفاعيلن) MəfA'İlün'dür.

MəfA'İlün təf'iləsindən yayılan digər təf'ilələr on üçdür:

- 1.MəfA'İlün - Məqbuz
- 2.MəfA'İlü - Məkfuf
- 3.MəfA'İl - Məqsur
- 4.fA'ilün - Əştər
- 5.Məf'Ulün - Əxrəm və Müxənnəq
- 6.MəfA'İlAn - Müsbəğ
- 7.Fə'Ulün - Məhzuf
- 8.Fə'Ul - Əhtəm
- 9.Məf'Ulü - Əxrəb
- 10.Fə'il - Məcbub
- 11.fA' - Əzəll
- 12.Məf'Ul - Müxənnəq Məqsur
- 13.Fə' - Əbtər

Həzəc bəhrinin növləri:

1. Həzəci-müsəmməni-salim

MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün

2. Həzəci-müsəmməni-müsəbbəğ

MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlAn

3. Həzəci-müsəmməni-məqsur

MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İl

4. Həzəci-müsəmməni-əxrəm

Məf'Ulün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün
MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün

5. Həzəci-müsəmməni-əxrəmi-əxrəbi-əştər

Məf'Ulün MəfA'İlün Məf'Ulü MəfA'İlün
FA'ilün MəfA'İlün FA'ilün MəfA'İlün

6. Həzəci-müsəmməni-əxrəmüs-sədreyn

Məf'Ulün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün

7. Həzəci-müsəmməni-əxrəb

Məf'Ulü MəfA'İlün Məf'Ulü MəfA'İlün

8. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-müsəbbəğ

Məf'Ulü MəfA'İlAn Məf'Ulü MəfA'İlAn

9. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-əştəri-məhzuf

Məf'Ulü MəfA'İlün Məf'Ulü Fə'Ulün

FA'ilün MəfA'İlün Məf'Ulü Fə'Ulün

10. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-məqbuzi-məkfufi-salimi əruz və zərb

Məf'Ulü MəfA'ilün MəfA'İlü MəfA'İlün

Məf'Ulü MəfA'ilün MəfA'ilün MəfA'İlün

11. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-məqbuzi-məkfufi-məhzuf

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü Fə'Ulün

Məf'Ulü MəfA'ilün MəfA'İlü Fə'Ulün

12. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-məkfufi-salimi əruz və zərb

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü MəfA'İlün

13. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-məkfufi-məhzuf

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü Fə'Ulün

14. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-məkfufi-məqsur

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü MəfA'İl

15. Həzəci-müsəmməni-əştəri-məqbuz

MəfA'ilün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün

FA'ilün MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün

16. Həzəci-müsəmməni-məqbuz

MəfA'ilün MəfA'ilün MəfA'ilün MəfA'ilün

17. Həzəci-müsəmməni-məqbuzi-müsəbbəğ

MəfA'ilün MəfA'ilün MəfA'ilün MəfA'ilAn

18. Həzəci-müsəmməni-əştər

FA'ilün MəfA'İlün FA'ilün MəfA'İlün

19. Həzəci-müsəmməni-məqbuzi-məhzufi-həşv

MəfA'ilün Fə'Ulün MəfA'ilün Fə'Ulün

20. Həzəci-müsəmməni-məqbuzi-məqsur

MəfA'ilün MəfA'il MəfA'ilün MəfA'il

21. Həzəci-müsəmməni-məqbuzi-məksuri-əruzi-məhzufi-zərb

MəfA'ilün MəfA'İlün MəfA'ilün MəfA'İlün

MəfA'ilün MəfA'İlün MəfA'ilün Fə'Ulün

22. Həzəci-müsəmməni-əxrəbi-əzəlli-əruzi-məxbubi-zərb

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü Fə'Ul

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü Fə'əl

23. Həzəci-müsəmməni-məqbuzi-məhzuf

MəfA'İlü MəfA'İlü MəfA'İlü Fə'Ulün

24. Həzəci-müsəmməni-məqbuzi-məqsur

MəfA'İlü MəfA'İl MəfA'İlü MəfA'İl

25. Həzəci-müsəmməni-məvfuri-sədri-əxrəbi-ibtida

MəfA'İlü MəfA'İlü MəfA'İlü MəfA'İl

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlü MəfA'İl

26. Həzəci-müsəddəsi-salim

MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İlün

27. Həzəci-müsəddəsi-məhzuf

MəfA'İlün MəfA'İlün Fə'Ulün

28. Həzəci-müsəddəsi-məqsur

MəfA'İlün MəfA'İlün MəfA'İl

29. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məqbuzi-səhihi-əruz və zərb

Məf'Ulü MəfA'İlün MəfA'İlün

30. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məqbuzi-müsəbbəğ

Məf'Ulü MəfA'ilün MəfA'İlAn

31. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məqbuzi-məhzuf

Məf'Ulü MəfA'ilün Fə'Ulün

32. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məqbuzi-məksur

Məf'Ulü MəfA'ilün MəfA'İl

33. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məkfufi-səhih zərb və əruz

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İlün

34. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məkfufi-məhzuf

Məf'Ulü MəfA'İlü Fə'Ulün

35. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məkfufi-məqsur

Məf'Ulü MəfA'İlü MəfA'İl

36. Həzəci-müsəddəsi-əxrəmi-əştəri-səhih zərb və əruz

Məf'Ulün FA'ilün MəfA'İlün

37. Həzəci-müsəddəsi-əxrəmi-əştəri-məqsur

Məf'Ulün FA'ilün MəfA'İl

38. Həzəci-müsəddəsi-məqbuzi-müsəbbəğ

Məf'Ulü MəfA'ilün MəfA'ilAn

39. Həzəci-müsəddəsi-məkfufi-məhzuf

MəfA'ilü MəfA'ilü Fə'Ulün

40. Həzəci-müsəddəsi-məkfufi-məqsur

MəfA'ilü MəfA'ilü MəfA'il

41. Həzəci-müsəddəsi-əxrəbi-məqbuzi-əxrəmi-əhtəm

Məf'Ulü MəfA'ilün Fə'Ul

Məf'Ulün Məf'Ulü Fə'Ul

42. Həzəci-müsəddəsi-məcbub

Məf'Ulü MəfA'ilü Fə'əl

43. Həzəci-müsəddəsi-əzəlli-əruzi əbtəri-zərb

Məf'Ulü MəfA'ilün FA'

Məf'Ulü MəfA'ilün Fə'

44. Həzəci-mürəbbəi-salim

MəfA'ilün MəfA'ilün

45. Həzəci-mürəbbəi-məhzuf

MəfA'ilün Fə'Ulün

46. Həzəci-mürəbbəi-əxrəb

Məf'Ulü MəfA'ilün

47. Həzəci-mürəbbəi-əxrəbi-məqsur

Məf'Ulü MəfA'il

MəfA'ilü MəfA'il

48. Həzəci-mürəbbəi-əştəri-məqbuzi-əruzi əbtəri-zərb

FA'ilün MəfA'ilün

MəfA'ilün fə'

49. Həzəci-mürəbbəi-məkfufi-məhzuf

MəfA'ilü Fə'Ulün

Fars əruzunda - Rəcəz (رجز)

Mö'təlifə və ya Müctəlibə dairəsindən olan bir bəhrdir və təfilələri səkkiz dəfə (مستفعّلن) Müstəf'ilün'dür. Müstəf'ilün'dən törəyən digər təfilələr yeddidir:

1. MəfA'ilün - Məxbun

2. Müftə'ilün - Mətviyy

- 3.Məf'Ulün - Məqtu'
- 4.Müstəf'ilAn - Müzal
- 5.Müftə'ilAn - Mətviiy Müzal
- 6.MəfA'ilAn - Məxbun Müzal
- 7.Müstəf'ilAtün - Mürəffəl

Rəcəz bəhrinin növləri:

1. Rəcəzi-müsəmməni-salim

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün

2. Rəcəzi-müsənməni-müzal

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilAn

3. Rəcəzi-müsəmməni-məqtu' (və ya ə'rəc)-i aruzi ə'rəci zərb

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün Məf'Ulün

4. Rəcəzi-müsəmməni-salimi əruzi ə'rəci zərb

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün Məf'Ulün

5. Rəcəzi-müsəmməni-məxbuni-mətviiy

MəfA'ilün Müftə'ilün MəfA'ilün Müftə'ilün

6. Rəcəzi-müsəmməni-məxbun

MəfA'ilün Müftə'ilün Müftə'ilün Müftə'ilün
MəfA'ilün Müftə'ilün MəfA'ilün Müftə'ilün

7. Rəcəzi-müsəmməni-mətviyy

a) Müftə'ilün Müftə'ilün Müftə'ilün Müftə'ilün

b) Müftə'ilün Müftə'ilün MəfA'ilün Müftə'ilün

8. Rəcəzi-müsəmməni-mətviyyi-məxbun

Müftə'ilün MəfA'ilün Müftə'ilün MəfA'ilün

9. Rəcəzi-müsəddəsi-salim(i-məczu')

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün

10. Rəcəzi-müsəddəsi-müzal

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilAn

11. Rəcəzi-müsəddəsi-məqtu'

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Məf'Ulün

12. Rəcəzi-müsəddəsi-məqtu' zərb

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilün

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Məf'Ulün

13. Rəcəzi-müsəddəsi-məxbun

MəfA'ilün MəfA'ilün MəfA'ilün

14. Rəcəzi-müsəddəsi-məxbuni-müzal

Müstəf'ilün Müftə'ilün MəfA'ilAn

15. Rəcəzi-müsəddəsi-məxbuni-müzali-əruz

MəfA'ilün Müftə'ilün MəfA'ilAn

MəfA'ilün Müftə'ilün MəfA'ilün

16. Rəcəzi-müsəddəsi-mürəffəl

Müstəf'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilAtün

Müftə'ilün Müstəf'ilün Müstəf'ilAtün

17. Rəcəzi-müsəddəsi-mətviiyi-məxbun

Müftə'ilün MəfA'ilün MəfA'ilün

18. Rəcəzi-müsəddəsi-mətviiyy

Müftə'ilün Müftə'ilün Müftə'ilün

19. Rəcəzi-müsəddəsi-mətviiyi-müzal

Müftə'ilün Müftə'ilün Müftə'ilAn

MəfA'ilün Müftə'ilün Müftə'ilAn

20. Rəcəzi-müsəddəsi-mətviiyi-məqtu'

Müftə'ilün Müftə'ilün Məf'Ulün

21. Rəcəzi-mürəbbey-salim(i-məştur)

Müstəf'ilün Müstəf'ilün

22. Rəcəzi-mürəbbey-mürəffəl

Müstəf'ilün Müstəf'ilAtün

23. Rəcəzi-mürəbbey-mətviiyi-məqtu'

Müftə'ilün Müftə'ilün

Müftə'ilün Məf'Ulün

İstinadlar:

- 1.Əkrəm Cəfər, Azərbaycan Əruzu kitabı
- 2.Xətib Təbrizi, Kitab əl-kafi fil əruz vəl qəvafi
- 3.İbnul-Muqri əl-yəməni, Ünvan əl-şərəf əl vafi
- 4.Qeys ər-Razi, Əl-Möcam

Kitabın müəllifi: Ümid Sadə (Əruzi)